

PAWEŁ STEFANOWSKI
W I E R S Z E   W Y B R A N E

Laboratorium Literatury IKRiBL
Siedlce – Warszawa
2022

Pamięci naszego Ojca, Pawła Stefanowskiego...

Ten drobny, z wyglądu niepozorny człowiek – nasz Ojciec – sprostał wszystkiemu, co go spotkało. Był niezłomny. Dla nas, Jego dzieci, zawsze pozostanie wzorem odwagi intelektualnej i uporu w dążeniu do celu.

Całe życie poświęcił odrodzeniu świata wyobraźni i wartości wspólnoty łemkowskiej po dramacie wysiedlenia tworząc instytucje, które jednoczą. Powołał do istnienia muzeum, zespoły pieśni i tańca, pisał petycje do polskich władz z żądaniem naprawienia wyrządzonej Łemkom krzywdy. Nie chciał pozwolić na to, by bezpowrotnie zniszczono ich tradycję, historię i osiągnięcia. Dzięki tym działaniom Łemkowie poczuli się pewniejsi siebie, gdyż potwierdzano ich tożsamość oraz prawo do powrotu na ziemię przodków.

Pomimo represji ze strony państwowego aparatu bezpieczeństwa Ojciec nieustraszenie dążył do tego, by nas wysłuchano i oddano nam sprawiedliwość.

Był cenionym poetą. Jego poezja często czerpała z poczucia krzywdy, ale nie ma w niej szantażu moralnego. Jest refleksja nad deportacją Łemków jako tragedią ludzi bez winy, którzy stali się ofiarami polskiego rządu w powojennej zawierusze politycznej.

W 2022 roku skończyłby dziewięćdziesiąt lat.

Lidia i Stefan

Recenzenci:

Prof. Michael Nydan
The Pennsylvania State University, USA

Prof. dr hab. Roman Drozd
Akademia Pomorska w Słupsku

Wybór, opracowanie, redakcja naukowa i autor przypisów:
dr hab. Lidia Stefanowska

Fotografie:
archiwum Pawła Stefanowskiego
Piotr Basałyga s. 34 oraz s. 130–131
Lidia Stefanowska s. 179

Wydawca:
Laboratorium Literatury IKRiBL
Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich
im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie

Siedlce – Warszawa 2022
978-83-66597-48-8

© Copyright by Paweł Stefanowski
© Copyright by Piotr Basałyga
© Copyright by Lidia Stefanowska

PROJEKT GRAFICZNY DTP KRAPIVA

W PUBLIKACJI M.IN. UŻYTO FONT
CYRULIK | WARSZAWSKIE KROJE

Spis treści

Wstęp

<i>„Zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu...”</i> <i>Podmiotowość naruszona – podmiotowość niezłomna</i> dr hab. Helena Duć-Fajfer Uniwersytet Jagielloński	11

Wspomnienia o Pawle Stefanowskim... 35

<i>Wspomnienie o łemkowskim etnografie Pawle Stefanowskim...</i> Zbigniew Wolanin Kustosż Muzeum Nikifora w Krynicy-Zdroju Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu	37

<i>Moje wspomnienie o Pawle Stefanowskim...</i> Jerzy Starzyński Kierownik artystyczny łemkowskiego zespołu pieśni i tańca „Kyczera” z Legnicy	44

<i>Etnograficzny wspominek o Pawle Stefanowskim...</i> Adam Bartosz Dyrektor-emeritus Muzeum Okręgowe w Tarnowie	46

Wiersze wybrane... 51

Wybrane teksty o poezji Pawła Stefanowskiego... 171

Wstęp

*„Zaspiewać swoją pieśń na swoim podwórzu...”
Podmiotowość naruszona – podmiotowość niezłomna*

Встал Лемко
серед ночы
взял сокыру
і отесал місяц
в половині лютого...

[*Бы заспівати свою пісню на своїм подвір'ю*]¹

Opowiedzenie o życiu i twórczości osoby tak wyjątkowej jak Paweł Stefanowski jest dla mnie wyzwaniem, którego się podejmuję z prawdziwą przyjemnością i przekonaniem o głębokim sensie inicjatywy mającej na celu zaprezentowanie, przypomnienie, podsumowanie spuścizny życiowej zmarłego w 2021 r. poety, etnografa i działacza społecznego. Mówiąc o spuściznie mam na myśli zarówno wieloaspektowe osiągnięcia twórcze, jak i postawę życiową Pawła Stefanowskiego, mogącą służyć za paradygmat godności i niezłomności ludzi poniżanych w czasach trudnych. Tak postrzegam życie człowieka, członka wspólnoty lemkowej, którą reprezentował na różnych polach w najtrudniejszych dla niej momentach dziejowych, jaka ułożyła go w panteonie najwybitniejszych swych postaci, upamiętnianych jako symbole tożsamościowej trwałości i ciągłości.

Osobiście znalazłam Pawła Stefanowskiego od początku lat 80. XX w. i wiele mu zawdzięczam. Darzyłam go i darzę pamięć o nim ogromnym szacunkiem i uznaniem za całkowite poświęcenie się sprawom nam wspólnym, za oddanie talentu i życia idei naturalnie wypływającej z biograficznego ułożenia, za odważne włączenie się w wielopokoleniowy szereg postaci i postaw decydujących o kontynuacji dziedzictwa kulturowego ukształtowanego przez trwale współistnienie ludu i przyrody na ziemi symbolicznie oznakowanej jako lemkowa ojczyzna. Kontynuacji, która trwała wbrew przeznaczeniu, wbrew rządowym decyzjom politycznym podejmowanych i realizowanych w celu asymilacji i zniszczenia kultury lemkowej. O tym właśnie chcę opowiedzieć, ukazać konsekwencje wynikające z odważnych i bezkompromisowych wyborów Pawła Stefanowskiego dla jego losu osobistego, jego twór-

---

¹ Zapisy tekstów lemowskojęzycznych dostosowuję do normy ortograficznej zawartej w *Gramatyce języka lemowskiego* autorstwa Mirosławy Chomiak i Henryka Fontańskiego (Katowice 2000) uwzględniając późniejsze uaktualnienia tej normy wprowadzone przez Komisję Ortograficzną.

czości, ale również dla tych, w imieniu których wypowiadał się i działał, a także dla tych wartości, jakie w rozumieniu uniwersalnym są wzbogacane niepowtarzalnym doświadczeniem i ekspresją osoby wyjątkowej, zaangażowanej w ochronę i rozwój wspólnego dziedzictwa kulturowego.

Колиси был сден выбір, не было іншого wyboru
[Dawniej był jeden wybór, nie było innego wyboru]²

Kiedy dnia 6 kwietnia w gęstej śnieżycy i chłodzie na położonym na stromym zboczach cmentarzu przy starej cerkwi w Bielance żegnaliśmy się z pozostającym tu już na wieczność Pawłem Stefanowskim, jego syn podkreślał, że „ojciec zawsze miał pod górkę, zawsze wiatr mu wiał w oczy”. Pozwolę sobie ująć to inaczej. Nielatwe życie Pana Pawła było jego wyborem, świadomą decyzją, którą podjął stając, jak wszyscy Łemkowie, przed bardzo trudnymi wyborami. O tych wyborach pisał m.in. Jarosław Huńka, wskazując, iż zakładano, „że Łemkowie, chcąc uniknąć polonizacji, będą się musieli zukrainizować”. Dodawał równocześnie znamieny komentarz: „Prawdę mówiąc mamy rzeczywiście jedno godne choć niewygodne wyjście. Pozostać sobą.”³ To był właśnie ten wybór Pawła Stefanowskiego, konsekwentny i niezmienny, wpływający na jego życie „pod górkę”, lecz pozwalający mu zachować wysoką człowieczą godność i szacunek otoczenia do końca jego dni. Wybrał bezkompromisowo, ale kroki wynikające z wyboru stawiał rozważnie, mądrze, dyplomatycznie, uczciwie. W biografii Stefanowskiego⁴ dostrzegamy konsekwentne dążenie do takiego rozwoju osobistego, zawodowego, społecznego, który pozwoliłby mu stanąć w obronie degradowanych wartości kulturowych rodzimej społeczności, mówić w jej imieniu słyszalnym głosem.

Urodził się 3 marca 1932 r. w Bielance k. Gorlic jako najmłodsze, ósme dziecko w chłopskiej rodzinie Hryhoryja (Grzegorza) Stefanowskiego, pochodzącego ze wsi Kwiaton i bielanczanki Marty z domu Kaweckiej. W wieku pięciu lat został osierocony przez ojca. Edukację rozpoczął w szkole czteroklasowej w Bielance, kontynuował ją w Łosiu, Wysowej i Ropie. W 1947 r. akcja „Wisła” rzuciła jego rodzinę do powiatu olawskiego na Dolnym Śląsku, najpierw do wsi Filipów, po-

---

² P. Stefanowski, *Ikona. Лемківській край*, Sądecka Oficyna Wydawnicza, Nowy Sącz 1985, s. 11.

³ J. Huńka, *Łemkowie dzisiaj*, Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich Warszawa 1985, s. 7.

⁴ Większość informacji przedstawionych w zamieszczonej tu biografii czerpię z wywiadu, który przeprowadziłam z Panem Pawłem Stefanowskim w 2002 r. Na bazie tego wywiadu napisałam artykuł *Рефлексії до ювілею 70-ліття Павла Стефановського* opublikowany w czasopiśmie „Лемківській Річник 2002”, 2002, s. 140–48.

tem Maszków. W Olawie ukończył szkołę zawodową o specjalności ślusarskiej. W roku 1952 zdał maturę w Liceum Mechaniki Rolniczej, a dyplom z wyróżnieniem za wyniki w nauce i pracy społecznej uprawniał go do wolnego wstępu na uczelnię techniczną. Wybrał Politechnikę Warszawską, Wydział Mechanizacji Rolnictwa. Szybko jednak zdał sobie sprawę, że studia techniczne nie dadzą mu kompetencji do takich działań, jakich konieczność zaczynał odczuwać w kontekście następstw lemkowskię wspólnotowej traumy. Te cele zaczął determinować jego wybory. Próbuje zmienić kierunek studiów na studia rolnicze, ale mu się to nie udaje (podobno ze względu na jakąś pomyłkę w ministerstwie, gdzie podejmowano takie decyzje). Decyduje się wziąć urlop dziekański, po którym na Politechnikę już nie wróci, ponieważ podczas urlopu w 1953 r. angażuje się w pracę w Wydziale Kultury i Sztuki w Olawie i już po pół roku zostaje jego kierownikiem. Tego samego roku w październiku otrzymuje powołanie do wojska z propozycją studiów w Wyższej Oficerskiej Szkole Politycznej. Można się domyślać, że już wtedy, jak każdy w zasadzie wykształcony Łemko w owym czasie, poddany zostaje ścisłej kontroli ze strony służb bezpieczeństwa, których nadzór przez wiele lat niszczyć będzie życie Pawła Stefanowskiego (człowieka, który w archiwach SB posiada bardzo grube teczki dokumentujące prowadzoną wobec niego inwigilację. Są one też świadectwem, że nigdy ze służbami nie współpracował.) Przez dwa lata jest studentem tej szkoły, uzyskuje stopień podporucznika, a w 1955 r. skierowany zostaje do jednostki w Żagania k. Żar. Tam pełni funkcję zastępcy dowódcy batalionu. Okazuje się, że kontakty utrzymywane przez Pawła Stefanowskiego z działaczami lemkowskimi istotnie wpływają na postępowanie władz wobec niego, zwłaszcza na służbowe skierowania do miejsc strategicznych dla kontroli działań związanych z mniejszościami narodowymi. Nic dziwnego, że już rok później został przeniesiony do Pułku Artylerii w Sulechowie k. Zielonej Góry – wiadomo było, że w Zielonej Górze w tym czasie działa dość silne środowisko lemkowskię (później skupiające się wokół Komisji Ukraińskiej powołanej przez Komisję Mniejszości Narodowych przy KC PZPR.) Działacze tego właśnie środowiska pierwsi sformulowali szereg żądań lemkowych zmuszających rząd polski do podejmowania działań regulujących sytuację mniejszości.⁵

Stefanowski bierze udział w zjeździe aktywistów w Zielonej Górze, na którym wybierano delegatów na I Zjazd Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (UTSK), m.in. on również zostaje delegatem. Podczas zajazdu odważył się na wymow-

---

⁵ Pisali o tym m.in.: J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, 1994, s. 69–117 oraz H. Duć-Fajfer, *Być Łemkiem w PRL-u*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” rocznik MCCXLVII. Prace Etnograficzne 36, s. 141–172.

ny, symboliczny gest: w mundurze oficerskim wystąpił na scenie jako Łemko, by zarecytować swój wiersz napisany specjalnie na tę okazję pt. *Про Лемка*.⁶ W Warszawie podczas I Zjazdu UTSK także wystąpił w mundurze – była to jedna z przyczyn, z powodu których zaczęto w wojsku niechętnie odnosić się do jego działań. Po odwilży październikowej w 1956 r. Stefanowski zaczyna mieć poważne kłopoty w związku z coraz bardziej znaczącym zaangażowaniem się w sprawy lemkowski. W „Trybunie Ludu” opublikował artykuł o krzywdach doznanych przez Łemków, więc zastępca dowódcy pułku przeprowadza z nim dyscyplinującą rozmowę. Działacz nie idzie jednak na żadne kompromisy. Wkrótce składa wniosek o zwolnienie z wojska, choć był kierownikiem klubu oficerskiego. Pod koniec 1956 r. zwolniony zostaje „w ramach redukcji”. Wcześniej zdążył jeszcze utworzyć Zespół Pieśni Wojskowej.

Już w cywilu Pan Paweł zamieszkał u swoich kuzynów w Zielonej Górze i podjął pracę na etacie opiekuna świetlicy w Kole Wojewódzkim UTSK. Dostyć szybko wszedł jednak w znany lemkowski-ukraiński konflikt głównie dlatego, że nie chciał tolerować zachowania wielu Ukraińców, którzy niechętni byli rozmowom w świetlicy po lemkowski. Konflikt był trudny, bo jak wiadomo, UTSK pełniło podwójną rolę w życiu społeczności ukraińskiej i lemowskiej.⁷ Z jednej strony pozwalało w jakimś stopniu organizować życie kulturalne tych mniejszości, z drugiej poprzez swych partyjnych funkcjonariuszy kontrolowało i ograniczało to życie do form akceptowalnych przez rząd mający asymilacyjne cele. Sytuacja Łemków była szczególnie skomplikowana. Obdarzony talentem, charyzmą, silną wolą i dyplomatycznymi umiejętnościami Stefanowski stara się w owej napiętej sytuacji uzyskać jak najwięcej dla swych rodaków (co mu później wielokrotnie wypominano). Występuje w priorytetowej dla niego sprawie zwrotu lasów lemowskich, próbuje tu współpracować ze środowiskiem UTSK-owskim. Robi to kompetentnie: prowadzi statystyki i wyliczenia, które wykorzystuje jako przekonujące argumenty w swoich wystąpieniach do władz, pismach i petycjach.

---

⁶ Warto zacytować tu opinię Jarosława Zwolińskiego - jednego z lemowskich aktywistów z Zielonej Góry, który tak charakteryzuje Pawła Stefanowskiego z owego okresu: „Chcę [...] przedstawić Go jakim był w roku 1955. Jest to postać bardzo ciekawa, o szerokich horyzontach umysłowych i zdolnościach artystycznych, z wielkim darem nawiązywania kontaktów z otoczeniem. Urodzony pod znakiem Ryby, szybko potrafił ocenić każdą sytuację i wyciągnąć wnioski. W tym czasie zdolny organizator ruchu lemowskiego i jego gorący zwolennik. Jest to postać zasługująca na postawienie w szeregu wybitnych Łemków i działaczy lemowskich. Takim go zapamiętałem z lat 1955–1956.” Cytat za: J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, op. cit., s. 127.

⁷ Pisz o tym Mirosław Truchan w artykule *Лемківська проблема* [w:] М. Трухан, *Українці в Польщі після другої світової війни 1944–1984*, „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто 1990, t. 208, s. 303–321.

Przy tym wszystkim – jest poetą. Wyrazistą retoryką swoich wierszy wpływa na emocje rodaków. W jego poezji cały czas slychać ton mobilizujący środowiska lemkowskie do angażowania się, do niepoddawania. Wspaniale recytuje swoje wiersze podczas rozmaitych występów, by podsycać wolę powrotu z wysiedlenia na Łemkowynę i walki o swoje prawa. Taka synergia wymagała ogromnej koncentracji i całkowitego oddania sprawie. Jednocześnie Paweł Stefanowski poszerza swe kompetencje ciągle się kształcąc i doskonaląc te umiejętności, które na polu jego zaangażowania będą mu najbardziej przydatne. Pasja prowadzenia badań terenowych i zapisywania pieśni lemkowskich zaowocuje m. in. wydaniem pierwszy raz po wojnie, już w 1964 r., trzydziestu pieśni lemkowskich (*Łemkowskie pieśni ludowe*), z których będzie można korzystać przez wiele lat działalności animatorskiej.⁸ Stefanowski kończy kurs instruktorów kultury UTSK w Jadwisinie k. Warszawy, by podwyższyć swoje kwalifikacje. Kończy również technikum Ekonomiki Handlu w Kwidzynie. Jesienią 1959 r. współtworzy Łemkowską Sekcję przy UTSK i redaguje „Łemkiwsku storinku” („Stronę lemkowską”) w „Naszym Słowie”. W Rzeszowie, dokąd się przeprowadza, zdobywa kolejne kwalifikacje zawodowe: tym razem uprawnienia do wykonywania zawodu elektryka.

W czerwcu 1959 r. Paweł Stefanowski wraca na Łemkowynę do rodzinnej wsi Bielanki, gdzie tworzy pierwszy chór lemkowski. Przez rok przebywa u brata, który odzyskał dom rodzinny, a potem kupuje domek, gdzie mieszka wraz z żoną Marią Zoresławą z domu Barnowycz (wnuczką znanej lemkowskiej śpiewaczki Marii Makary z Wysowej), którą poślubił w 1960 r. Jest to czas jego intensywnej pracy terenowej na Łemkowynie: prowadzi m.in. chór w Bielance i w Łosiu (liczył 65 członków i istniał – od 1963 r. nieformalnie - do 1972 r.). W 1963 r. rozpoczyna studia z zakresu etnografii na Uniwersytecie Wrocławskim. Odciga to na kilka lat tego nieustrudzonego aktywistę od działalności społeczno-kulturalnej, pozwala natomiast skupić się na intensywnych badaniach w dziedzinie kultury ludowej, w szczególności lemkowskiej, a jednocześnie na gromadzeniu materiałów do pracy magisterskiej. Badania prowadzi m.in. wspólnie ze znanym polskim etnografem – prof. Romanem Reinfusem. Doskonali też swoje kompetencje z zakresu metodologii pracy kulturoznawczej i badań terenowych. W efekcie napisał cenną pracę pt. *Zmiany w tradycyjnym rolnictwie i hodowli po wojnie na przykładzie wsi Bielanka*, którą obronił w roku 1969 uzyskując tytuł magistra etnografii. W pracy wykorzystał m.in. wykonaną przez siebie dokładną statystykę demograficzną wszystkich bieląńskich rodzin mieszkających we wsi do momentu wysiedlenia. Jego badania wykazały, że w latach 60. XX w. widać czterokrotny spadek liczby dawnych Bielanczan, którzy w 1947 r. zostali wysiedleni w akcji „Wisła”.

---

⁸ *Łemkowskie pieśni ludowe*, zebrał Paweł Stefanowski, na chór opracowali Tadeusz Chadaj i Czesław Sądaj, wyd. Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie, 1964.

W 1968 r. przeprowadza się z rodziną do Gorlic ze względu na szkołę dla swoich dzieci – Stefana i Lidii. Od roku 1972 pełni funkcję przewodniczącego zarządu powiatowego UTSK w Gorlicach. Warto podkreślić, że nigdy nie dostał stałej pracy „państwowej” nawet w charakterze elektryka. Działo się tak za sprawą aparatu bezpieczeństwa PRL, który od początku lat 60. mocno ingerował w jego życie zawodowe i rodzinne, żeby go „złamać” przy użyciu metod psychicznego nękania, zniesławiania, pozbawienia środków do życia po to, by przestał angażować się w sprawy lemkowski. ⁹ Dzięki pracy rzemieślniczej był jednak w stanie utrzymać rodzinę. W 1970 r. wybudował dom w Bielance, gdzie stworzył prywatne muzeum, archiwum i bibliotekę. Pomimo szykan ze strony SB, cały czas aktywnie poświęcał sprawom lemkowski.

Jeśli ja zavisnę, nikt mego nie dokończy dzieła
[*To boli*]

Jeśli mówić o panteonie najbardziej zasłużonych dla Łemkowiny postaci – to Paweł Stefanowski znalazł się w nim już dawno, głównie ze względu na skuteczność i wieloaspektowość swojego zaangażowania. Sama tylko lista (bez bliższej charakterystyki) jego osiągnięć na polu społecznym i artystycznym zdumiewa swą długością i zasięgiem, zwłaszcza kiedy uświadomimy sobie w jak trudnych czasach i warunkach działał.

1. Stefanowskiego można określić jako powojennego lemковского polityka: ze względu na duchową kondycję był politykiem, z wykształcenia był politykiem i przez całe życie działał politycznie na rzecz własnej wspólnoty. Od połowy lat 50. domagał się praw obywatelskich dla Łemków od władz polskich: pisał listy do KC

---

⁹ Na podstawie dokumentów z archiwum IPN wiadomo, że Stefanowski był inwigilowany już od połowy lat 50. Dużo na ten temat pisze m.in. Arkadiusz Ślabig w monografii *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1989*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2018. Na przykład kiedy pojawiła się koncepcja stworzenia Społecznego Komitetu Budowy Ośrodka Kultury Łemkowskiej (SKBOKŁ) – wśród cytowanych w książce Ślabiga dokumentów znajdziemy m.in. następujący rozkaz operacyjny SB: „1. Rozpoznawać powiązania Stefanowskiego z osobami z SKBOKŁ, 2. Śledzić rozwój przedsięwzięć, podejmowanych inicjatyw przez ww. Komitet, 3. Kontrolować operacyjnie przebieg tworzenia grupy tanecznej „Łemkowyna”, 4. Rozpoznać nastroje wśród członków „Łemkowiny” w stosunku do Stefanowskiego, nakłaniać do usunięcia go z Zespołu, 5. **Podejmować działania zmierzające do skompromitowania, ukazania Stefanowskiego jako działacza za pieniądze wśród ludności pochodzenia łemkowskiego, a przez to osłabiać jego pozycję w miejscowym środowisku.**” – AIPN, Kr. 033/1155 „Analiza operacyjna sylwetki i działalności Stefanowskiego Pawła – działacza nacjonalizmu ukraińskiego, 17 I 1987, k. 26-27. Cytat za: A. Ślabig, *Działania aparatu...*, op. cit., s. 461 [przypis i pogrubienie redaktora, L.S].

PZPR, słał odezwy, protesty, petycje - nawet do Chruszczowa w Moskwie. To on formułował i podpisywał większość pism w imieniu powołanego w środowisku zielonogórskim Tymczasowego Komitetu Społeczno-Oświatowego Rusinów-Łemków w Polsce. O złym stosunku władz polskich do mniejszości narodowych alarmował również emigrację lemkową w USA. W głośniejszej *Deklaracji Tymczasowego Komitetu Społeczno-Oświatowego Rusinów-Łemków w Polsce* z roku 1959¹⁰ czytamy:

Występując w imieniu obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej narodowości rusińsko-łemkowskiej, zwracamy się do Centralnego Komitetu Zjednoczonej Partii Robotniczej i Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o przywrócenie równych praw obywatelskich mniejszości narodowej Rusinów-Łemków w Polsce Ludowej”.¹¹

Stefanowski działania rządu PRL poddaje ostrej krytyce: „Rusini także życzą sobie, aby szowinizm wielkopaństwowy był zwalczany nie tylko deklaratywnie, ale i czynnie”¹². Ponadto stanowczo protestuje przeciw uznawaniu Łemków za Ukraińców: „Obecnie pożałowania godny jest fakt, że trudno przekonać miarodajne czynniki o tym, że Łemkowie są Rusinami, a nie Ukraińcami.”¹³ Oczywiście jego pisma wywoływały reakcję władz: Stefanowski był trzykrotnie wzywany do KC PZPR, a następnie został wyrzucony z partii „za rozbijanie UTSK”. Nie poddaje się jednak i w 1963 r. w KW PZPR w Rzeszowie przedkłada do akceptacji Statut Towarzystwa Przyjaciół Kultury Łemkowskiej¹⁴. Na kopii oryginału Statutu własnoręcznie napisał:

Powyższy statut [...] nie zaakceptowany z powodu sprzeciwu przedstawiciela KC PZPR tow. Skrzypczaka, który to przyjechał specjalnie w tym celu. Tow. Skrzypczak przeprowadził ze mną w KW rozmowę w bardzo ostrym tonie zabraniając interesowania się sprawami łemkowskimi [...].¹⁵

Pod koniec lat 80. Paweł Stefanowski rozwinął działalność polityczną o charakterze ruchu obywatelskiego. W 1989 r. powołał Obywatelski Krąg Łemków w Polsce

---

¹⁰ Deklaracja ta została przedrukowana w: „Річник Руской Бурсы// Rocznik Ruskiej Bursy” 2013 (9), s. 37–48.

¹¹ Ibidem, s. 37.

¹² Ibidem, s. 42.

¹³ Ibidem, s. 41.

¹⁴ Statut Towarzystwa Przyjaciół Kultury Łemkowskiej z 1963 r. został przedrukowany w 2013 r. [w:] „Річник Руской Бурсы// Rocznik Ruskiej Bursy” 2013 (9), s. 49–61.

¹⁵ Ibidem, s. 61.

„Господар” przede wszystkim po to, by walczyć o zwrot majątków lemkowych skonfiskowanych w ramach akcji „Wisła”, szczególnie o zwrot lasów. Stefanowski został wybrany na prezesa OKŁ, a do organizacji wpisało się około 18 tys. osób¹⁶. W 1991 r. na bazie tego ruchu tworzy partię Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków w Polsce i nawiązuje współpracę z przedstawicielami mniejszości niemieckiej i białoruskiej. Wiadomo, że pocz. lat 90. XX w. to okres, kiedy mniejszości etniczne w Polsce zaczęły integrować się w celu uzyskania własnej reprezentacji parlamentarnej. Pan Paweł został jednym z mniejszościowych kandydatów na posła do Sejmu RP, jednak z nie znanych mi bliżej przyczyn później wycofał swoją kandydaturę. Z chwilą wejścia nowych rozporządzeń rządowych o partiach politycznych Krąg został rozwiązany, jednak Stefanowski był niezłomny i nie zaprzestał działań na rzecz swoich rodaków.

W połowie lutego 2021 roku w gronie osób zaangażowanych w propagowanie Spisu Powszechnego wśród Łemków - dobieraliśmy parami osoby najbardziej reprezentatywne dla danej dziedziny lemковского uniwersum, by ich nazwiska umieścić na ulotkach spisowych. Obok Jarosława Kaczmarczyka - „premiera” rządu Ruskiej Rady Narodowej z Florynki (tzw. Republiki Łemkowskiej) - symbolu dążeń politycznych Łemków, bez wahania umieściliśmy nazwisko Pawła Stefanowskiego. W trakcie rozmowy telefonicznej z szacownym, niemal dziewięćdziesięcioletnim Panem Pawłem - od razu uzyskałam jego zgodę, ponieważ nadal pragnął służyć Łemkom własnym wizerunkiem, jeśli taka była potrzeba. Zawsze poczuwał się do roli polityka i do końca swoich dni - rozmowa odbyła się na 10 dni przed jego śmiercią - gotowy był poświęcić się wspólnotowym celom.

2. Paweł Stefanowski był etnografem, badaczem, kolekcjonerem, archiwistą, konserwatorem. Własnym trudem, poszukiwaniami, samokształceniem zdobył wyjątkowo szeroką, rozbudowaną, ale też krytycznie ustosunkowującą się do wielu propagandowych źródeł, wiedzę o Łemkach i Łemkowynie. Jak sam twierdził, wiele lat spędził na studiowaniu lemkoznawczej literatury w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Znal też literaturę wydawaną przez lemковские środowiska w USA, Kanadzie, Ukrainie oraz wśród Rusinów w ówczesnej Czechosłowacji. Sam zgromadził pokaźną bibliotekę z cennymi zbiorami lemковskimi i lemkoznawczymi. Kiedy na początku lat 80. ubiegłego wieku stawiałam pierwsze kroki na polu badania literatury i kultury lemковskiej, oczywiście dla mnie było udanie się na konsultacje do Pawła Stefanowskiego. Uchodził za najbardziej kompetentnego znawcę spraw lemковskich, uczzonego Łemka, dysponenta

---

¹⁶ Zgodnie z informacjami podanymi przez samego Stefanowskiego.

materialów, książek, dokumentów, umożliwiającego dostęp do rzetelnej, niezafałszowanej wiedzy. Istotnie, zawdzięczam mu duże wsparcie i pomoc merytoryczną. Jego wszechstronna i, można rzec, kształtowana z perspektywy wewnętrznej wiedza o Łemkach widoczna jest w propagowanych przez niego odezwach, deklaracjach, dokumentach. Popularyzował ją głównie na „Лемківській сторінці” [„Łemkowskiej Stronie”] w gazecie „Наше Слово” (wydawanej przez UTSK), z którą współpracował przez trzydzieści lat, począwszy od drugiego jej numeru (1956 r.), gdzie pod pseudonimem „Гунька” // „Huńka” (redakcja przekreśliła brzmienie pseudonimu na „Нюнька”) - opublikował znamieny tekst *Чи хочу вертатися* [Czy chcę wracać]. Jego artykuły, reportaże i fotografie podpisywał różnymi pseudonimami: „Павло Компір” [„Pawło Kompir”], „Василь Лемко”, [„Wasył Łemko”], bądź też własnym imieniem i nazwiskiem. Dodać warto, że w Łemkowskiej Sekcji przy UTSK pełnił nie tylko funkcję sekretarza, ale też instruktora do spraw rozwoju „Łemkowskiej Strony”, jednak szybko zrezygnował z obu funkcji ograniczając się do luźnej współpracy. W jego publikacjach odzwierciedlone zostają dwie tendencje: publicystyczna – reakcja na bieżące wydarzenia i potrzeby z życia Łemków oraz popularno-naukowa – dokumentowanie, charakteryzowanie, utrwalanie niszczonej i zanikającej kultury materialnej i duchowej. To on pierwszy już w 1971 r. opublikował w „Нашым Слові” skrócony akt urodzenia Nikiфора, w którym widnieje prawdziwe nazwisko artysty: Epifan Drowniak.¹⁷ Stefanowski dobrze znał Nikiфора – poznał go jeszcze w 1957 r. i kontynuował tę znajomość aż do śmierci artysty.

Dokumentowanie kultury łemkowskiej zmobilizowało Pawła Stefanowskiego do wyspecjalizowania się w fotografii, w zapisach fonicznych, z czasem też filmowych. Jeździł od wsi do wsi, gdzie nagrywał pieśni łemkowskie i robił zdjęcia zachowanej po wysiedleniu architektury. Kupował też stroje łemkowskie. Zgromadził setki dokumentów fotograficznych i fonicznych, zebrał dziesiątki przedwojennych strojów i przedmiotów codziennego użytku. Na bazie tych zbiorów już w 1962 r. w swoim domu w Bielance utworzył prywatne Muzeum Łemkowskie, zaś w 2001 r. – także Muzeum Łemkowskiego Rzemiosła, a w 2002 r. – stałą ekspozycję tegoż muzeum w dawnym budynku szkoły w Bielance, który musiał remontować własnym kosztem. Wspierał swoimi eksponatami także inne muzea: zwłaszcza Muzeum Łemkowskiej Kultury w Zyndranowej, w którego organizowanie i rozwój angażował się od samego początku aż do końca życia (o utworzeniu muzeum-skansenu w Zyndranowej zdecydowano na zebraniu Łemkowskiej Sekcji w Bielance w 1968, gdzie powołano Radę Muzealną).

---

¹⁷ П. Стефановський, *Родовід Никифора. Никифор – Епіфан Дровняк* [w:] „Наше слово”, неділя 19 IX 1971, рік XVI, no. 38 (788), с. 3

3. Był Stefanowski rewitalizatorem kultury i tradycji lemkowych. Jego zaangażowanie na tym polu było szerokie i wielostronne. Dysponując wiedzą, talentem recytatorsko-aktorskim, zdolnościami organizatorskimi, łączył siłę działań tekstualnych z rytualnymi. Celebrował tradycję i pamięć kulturową używając jej jednocześnie jako głównego wyznacznika w reinwencyjnym micie odrodzenia i trwania Łemkowyny. Dlatego był jednym z inicjatorów działań przełomowych dla odrodzenia lemковского духа czyli wzniesienia pomnika ku czci Łemków - ofiar II wojny światowej w Uściu Gorlickim (dawniej: Ruskim), w 1963 r. Cały czas angażował się również w animowanie żywego ruchu artystycznego w lemkowych wsiach, dokąd z wysiedlenia powrócił niewielki procent dawnych mieszkańców. Trudno dzisiaj uwierzyć i zrozumieć, jak możliwe było w tamtych trudnych czasach, gdy lemowska tożsamość nie miała prawa bytu, postawienie pomnika z lemowskojęzycznym napisem i zorganizowanie uroczystości z udziałem kilku tysięcy Łemków¹⁸. Sam prowadził trzy zespoły artystyczne (taneczne, teatralne, chóry) w Bielance, Łosiu i Komańczy - to efekt nieustrudzonych działań w terenie - zapisywania pieśni i tekstów. Jego zespół „Łemko” zdobył główną nagrodę – Złote Skrzydło Ikara – na ogólnopolskim festiwalu w Mielcu w 1969 r.

Praca Stefanowskiego polegała na integrowaniu środowiska, scalaniu i kontynuacji dawnych tradycji. Zaprosił do Bielanki Jarosława Trochanowskiego, żeby stworzył i poprowadził Zespół Pieśni i Tańca „Łemkowyna” (w 1969 r.), zaś sam przez lata prowadził konferansjerkę w zespole. Ponadto wchodził w skład Komitetu Organizacyjnego pierwszych Łemkowych Watr.

Przez cały czas nie zapominał o propagowaniu spraw lemkowych i związanej z tym działalności. Publikował artykuły i reportaże na bieżąco relacjonujące odradzanie się życia lemkowego w Górach, zarówno na „Łemkowskiej Stronie”, jak i w wydawnictwach lemkowych//rusińskich w USA, Kanadzie, Ukrainie i Słowacji. Cieszył się dużym autorytetem we wszystkich tych środowiskach, budził zaufanie swoim autentyzmem, szczerością, kompetencjami. Był szeroko rozpoznawalny i ceniiony także przez fakt, że nikomu nie narzucał poglądów, wręcz przeciwnie – zawsze bronił praw Łemków do własnej tożsamości. Wysyłał w tej sprawie listy otwarte zarówno do władz polskich, jak i do UTSK (później Związku Ukraińców w Polsce) i redakcji „Naszego Słowa”. Szczególnie wysokie uznanie dla mądrego i rzeczywistego oddania sprawie rewitalizacji lemkowej kultury wzbudziła postawa Pawła Stefanowskiego w kwestii zwrotu Łemkom mienia „Ruskiej Bursy” w Gorlicach.

---

¹⁸ Н. Цисляк, *Отвидины родного краю*, „Карпаторусский Календар Лемко-Союза На Год 1964”, 1964, s. 21–40.

Sam jako pierwszy zaczął się starać o jej zwrot jeszcze przed opuszczeniem budynku bursy przez znajdujący się w nim szpital. Potrzebował go chociażby na lokum dla swoich muzealnych kolekcji, czy na biuro Obywatelskiego Kręgu Łemków, który w tym czasie organizował. Jednak z chwilą zarejestrowania Stowarzyszenia „Ruska Bursa” w Gorlicach w 1991 r. na bazie niezmienionego statutu przedwojennego Stowarzyszenia o tej samej nazwie, Stefanowski zrzekł się swoich starań na rzecz Stowarzyszenia „Ruska Bursa” uznając, że przy solidarnej postawie organizacji lem-kowskich znacznie wzrośnie szansa na odzyskanie mienia i użytkowanie go zgodnie z celami statutowymi organizacji. Podobne, ukierunkowane na integrację środowiska postawy Pawła Stefanowskiego widzimy też wcześniej, kiedy sam tworząc własne muzeum, bez reszty angażował się w rozwój Muzeum w Zydranowej, lub kiedy współpracował z Zespołem Pieśni i Tańca „Łemkowyna”.

Śmiałość, odwaga, niezłomność, z jaką Paweł Stefanowski angażował się w piętnowanie krzywd wyrządzonych Łemkom, w walkę o ich prawa i budzenie nadziei w przyszłość Łemkowyny, była tym wyborem, który lokował jego życie w ciągłym zagrożeniu i swoistym heroizmie. Stąd bierze się, być może, patetyczna niekiedy retoryka jego twórczości literackiej, a jednocześnie obecny w niej wyważony, zdystansowany, mądry ton, nastawiony na przyszłość, która „być musi”.

Dla Łemków piszę, bo chcę, bo muszę, mam łemkowską duszę
[Я Лемкам пишу, бо хочу, бо мушу, мам лемківську душу]

Poznanie drogi życiowej oraz obszarów zaangażowania Pawła Stefanowskiego pozwala pełniej odczuć i zrozumieć jego twórczość literacką, która ściśle przenikała się ze sferą życia i działalności. Jak już było wspomniane, Pan Paweł wzmacniał i kreował środkami literackimi to, co chciał ocalić, obronić, przywrócić w mocno nru-szonej przestrzeni wspólnotowej. Piórem władał w szerokim zakresie, podobnie jak i aktywnością społeczną. Była mowa o jego popularno-naukowym, publicystycznym, odezwowym piarstwie. Należy więc wspomnieć o wydawanym przez niego (w latach 1993–1996) broszurowym kwartalniku „Бюлетин РДКЛ «Господар» Лемко”, w którym Redaktor zamieszczał dokumenty związane z aktywnością RDKŁ, ale też informacje o ważnych wydarzeniach i postaciach ze świata łemkowskiego//rusińskiego. W biuletynie zamieszczał również swoje wiersze.

Wiele tekstów literackich Stefanowskiego powstawało okazjonalnie, na potrzeby wystąpienia w danej sprawie, przy okazji tworzenia repertuaru dla prowadzonych zespołów, by wzmocnić efekt retoryczny konferansjerki. Taka też była geneza powstania „scenicznej sztuki w czterech aktach z życia Łemków w Karpatach w czasie

i po drugiej wojnie światowej” pt. *Любов неволю ламле*, opublikowanej w wydawnictwie Łemko-Sojuza w USA w 1960 r.¹⁹ Z początkiem lat 80. XX w. twórczość Pawła Stefanowskiego zaczęli popularyzować miłośnicy Beskidu Niskiego, m.in. skupieni wokół Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich [dalej: SKPB] z Warszawy, którzy latem organizowali wyprawy na Łemkowynę, gdzie poznali Pana Pawła. Często odwiedzali jego muzeum kultury łemkowskiej, a jego poezję publikowali na łamach własnych wydawnictw m.in. w Biuletynie Zarządu Wojewódzkiego PTTK w Łodzi, a w szczególności w Informatorze Turystyczno-Krajoznawczym „Magury” (1981, 1982, 1984 wydawanym przez SKPB w Warszawie). W roku 1985 nakładem SKPB pojawił się pierwszy tom poezji Pawła Stefanowskiego pt. *Лемківська ікона/ Łemkowski pejzaż*. W tym samym roku Sąddecka Oficyna Wydawnicza opublikowała dwa paralelne tomiki jego wierszy w języku polskim i łemkowskim. Kolejne zbiory w obu językach ukazały się w 1991 r. pt. *Лем // Lem*. W 1993 r. autor własnym nakładem wydał tomik *Лемківській край*, w 2002 r. *Лемківській біль*, a w 2003 r. *Лзы і біль łemkowski*. W 2019 r. dzieci poety zadbały o wydanie *Pieśni* autorstwa (zarówno tekstów, jak i muzyki) swego ojca²⁰. Wybór poezji Stefanowskiego znalazł się również w antologiach takich jak *Русиньку/ Руську Писню* (1997) czy *Ци то лем туга, ци надія* (2002), *God Is a Rusyn* (2011), a w roku bieżącym w wydaniu z tłumaczeniami na język włoski w książce: *Ritorni/ Powroty / Верманя / Antologia di poesia lemka / Antologia poezji łemkowskiej/ Антологія лемківської поезії*.

Poezję Pawła Stefanowskiego lokuję i interpretuję w ramach powysiedleńczego nurtu łemkowskiej autoprezentacji pomimo, że osadzeniem biograficznym i stażem twórczym odbiega on od pozostałych autorów tego nurtu, urodzonych już po wysiedlaniu i tworzących pokolenie ukształtowane poetycko w latach osiemdziesiątych XX w.²¹ Decyduje o tym przede wszystkim emocjonalny ton, retoryczny charakter i wspólnotowy cel wypowiedzi lirycznej, która odzyskuje dla łemkowskiej rzeczywistości czas przyszły (utracony w dwóch innych, wcześniejszych nurtach poetyckich). Uważam, że to właśnie Stefanowski, wbrew „złym czasom”, ale dzięki nadzwyczaj-

---

¹⁹ Z łemkowskimi środowiskami emigracyjnymi skupionymi wokół organizacji „Łemko-Sojuz” Paweł Stefanowski ściśle współpracował poczynając od lat 50. ubiegłego stulecia. W wydaniach tej organizacji, szczególnie na łamach periodyków „Карпатурський Календар Лемко-Союзу” oraz „Карпатська Русь” znaleźć można wiele utworów tego poety, korespondenta, felietonisty, ale też informacji o jego twórczości i działalności.

²⁰ *Pieśni*, Paweł Stefanowski autor tekstów i muzyki w zapisie nutowym i harmonizacji Mirosława Bogonia, wyd. Tyrsa, 2019.

²¹ H. Duć-Fajfer, *Powysiedleńcza literatura łemkowska w Polsce jako etos trwania* [w:] *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повиселенчой лемківської літератури*, ред. Олена Дуць-Файфер, Стіваришпня Лемків, Лігниця, 2002, s. 26–40.

nej odwadze i determinacji, utorował, uczynił możliwym taki dyskurs i ekspresję, która wytyczyła drogę lemkowskiego odrodzenia lat 80. i 90. XX w. Poezja stała się dla niego obszarem i narzędziem wyrażania tego, co bez zastosowania *ars poetica* wyrazić się nie da. Sugestywnie, ostro, szczerze świadczyła, wyznawała, uwalniała emocje i myśli czasem buntownicze, czasem kształtujące wizje tego „jak było/ jak jest/ i co piszczy w trawie” (z wiersza *Dla Łemków piszę*). Poeta czasem próbował magicznie zaczarować świat, odwrócić zły porządek, przywrócić wiarę w sprawiedliwość. Choć w jego wierszach wyraźnie zaznacza się osobisty ton, liryczna ekspresja podmiotowych wizji i emocji, to jednak nie mamy do czynienia z introspektywną wsobnością. Mówienie sobą „zwykłym/ szczerym/ małym” (z wiersza *Do Polaków*) to podstawowa retoryczna strategia charakterystyczna dla lemkowskiej autoprezentacji poetyckiej, gdzie liryczne „ja” występujące w jakiegokolwiek formie gramatycznej stanowi synekdochę lemkowskiej istoty, lemkowskich doświadczeń, lemkowskiej traumy. Tak właśnie Paweł Stefanowski – zanurzając całego siebie we wspólnocie dnia dzisiejszego, ale też przeszłego i przyszłego – przez całe życie się nie zmienił i nie zwolnił z powinności pisania Łemkom i o Łemkach.

Pisanie, ale też sugestywne, porywające myśli i emocjonalna recytacja – właściwe dla twórczej synergii tego drobnego, a przecież jak silnego człowieka – to wielka wspólnotowa powinność, wybór godny i heroiczny, o jakim wspomniałam na początku tej opowieści. Tekst łączy się tu z rytuałem, bo przecież o działanie i ustanawianie rzeczywistości chodzi. Każdy, kto zna folklorowe mechanizmy mocy, stawania się i trwania (a tego znawstwa Stefanowskiemu odmówić nie można) wie, że słowa służą do magicznych zaklęć, działają performatywnie. W lemkowskiej wspólnocie budzieli model literatury łączył w sobie siłę piśmienności z wyzwalaną na mocy tradycji ludowej magiczną // mityczną sprawczością. U Stefanowskiego, wykształconego Łemka, który zna i ceni „klątwy stare [...] stare czary” (z wiersza *By zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu*) owe mechanizmy działają bezkolizyjnie. Czytelnik/ słuchacz znajdzie w wielu jego utworach poetycki „wykład” o Łemkach. Dla odbiorcy „swojego” będzie to przestrzeń utożsamienia ze wspólnotą, dla odbiorcy zewnętrznego – przestrzeń poznania. Najistotniejszy jest kontynuacyjny, spójny charakter owej przestrzeni naznaczonej (co stanowi symptomatyczną cechę poezji powysiedleńczej) istotnym pęknięciem, wyrwą, szczeliną, która jest zasklepiana, ale która decyduje o tym, że „dziś” zasadniczo jest kontrastowane z „wczoraj”:

Urodzeni w Karpatach
na skrzydłach Rusi
z pradziada Chorwata
[...]

dziś

gina
pod jednoramiennym krzyżem
w białych i czerwonych
światłach reflektorów
[*Łemkowie*]

Taki „wykład” spełnia funkcję mitu reinwencyjnego koniecznego dla przetrwania wspólnoty po zasadniczej przemianie, dyslokacji i traumie. Niezbędna jest prezentacja siebie (wspólnotowego) w zmienionej postaci w relacji z nowym miejscem // sytuacją, wynalezienie nowej formy inwencji, ekspresji – w języku, narracji, micie.²² Stefanowski całym sobą włącza się w mit reinwencji („wymyślenia na nowo”), pozostając równocześnie retorem i profetą. Mityczna przeszłość odmieniona zostaje przez teraźniejszość naznaczoną profaniczną historią:

Dawniej
to się żyło
[...]
bez cierpień
wszystko większe
było
dzień był
większy
radość
dużo większa
[*Dawniej*]

Słowami, które ją znakują są: przemoc („kierpci Łemka/ niszczone przemocą”), lęk, przymus („Łemkowie/ poznali/ przymus lęku/ w Jaworznie/ zabrano im/ zdrowie/ radość życia”), cierpienie, smutek („Dla Łemków piszę/ o starej mej/ kochanej i smutnej/ cierpiącej krainie”), rozpacz („nieobce mi są głód i chłód/ i rozpacz pieśni/ bez oddechu”), zgłiszcza, lzy („cierpieć będzie/ Łemkowyna/ w Polanach/ przy cerkwi/ zabranej przemocą/ w Rozdzielu/ na zgłiszczach/ po burzliwej wojnie/ i ronić swe lzy/ w Klenkiwci”), a przede wszystkim dominujący i wszechobecny ból („a jam nie kamień/ lud mój z roli/ panowie/ to boli”), („nie ze złości/ ale z bólu/ wylewam światu/ potok wody/ dla oczyszczenia”)²³.

---

²² Hasło „Dislocation” [w:] *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin eds., London – New York – Routledge 1998. s. 73–75.

²³ Fragmenty wierszy: *Smutno mi, Tamte lata, Dla Łemków piszę, ...i lzy otarłem, Łemkowyna, To boli, Wracam*.

Wyróżnikiem nurtu autoprezentacyjnego jest odzyskanie jutra. Reinwencja służy przyszłości. Intuicyjna, głęboko wkorzeniona w matecznik strona pisarstwa Stefana Nowskiego ujawnia się i działa tu bezbłędnie wyłączając „dzisiaj” znakowane profaniczną historią i odzyskując jutro na mocy mitu, ahistorycznego, bezczasowego, trwałego. W tym obszarze istotnie włącza się hiperboliczna sprawczość pióra. Dla przyszłego „być” Lemkowiny ożywione i uaktywnione zostaje całe uniwersum - wszystko, co podejmuje bunt i nie zgadza się na zanik grożący mu w historycznie złym, przerwany czasie (np. wiersz *Las się nie zgadza*). Co tworzy wspólnotę, łączy się, wzmacnia, reintegruje z dawną siłą:

[...] zmówili się
Lemkowie
i polatali chmury
grubymi nićmi
samodziału
pieśnią pastuszą
powrotem
na swoje
zagony
przyszłości [...]

[*** 9 IX 1982]

Co jest ingerencją transcendencji, nadprzyrodzonych sił i mocy:

nagle uniósł się
anioł
ze zmurszałej kopuły
cerkwi
z trójmieczem
świętym
i dał znak
swoim
wołaniem wysokim
ludzie
wycinajcie krzaki
wsie
zarastają lasem [...]
poszli
wszyscy poszli
z Archaniołem

na ten bój
i znów oblicze
                    ziemi swej
jak dawniej
                    zobaczyli
odnaleźli

[*Bieszczady*]

Co jest wsparciem bratnich wrażliwych serc: „szukam ścieżyny/ bratniego serca Polaków/ rodzinnego serca/ Łemkom” [*Do Polaków*]. Co wynika z wielkiej woli i siły narodu:

Nadszedł
                    czas
tęsknoty
                    za słowem
za swoim
                    wolnym
                    słowem [...]

by z głębi wieków
dom swój
                    wybudować
własnymi rękoma
z kamienia
własnego drewna
                    i gliny
w barwach narodowych
Nie ja
                    nie ty
a my
wykuć musimy
przyszłość naszą [...]

[*Nadszedł czas*]

To, co oparte jest na niezachwianej wierze: „wróci/ w słoneczny dzień/ ja wierzę/ by ziemię/ zaorać na wzgórzu/ i znów/ zaśpiewać/ swoją pieśń/ na swoim podwórzu” (wiersz *By zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu*). I jest niezłomnym, działają-

cym magicznie przekonaniem:

Была и є
Лемковина
был пра-пра
єст няньо и я
и будє наш край
все живий
Справ напых
тяг дальший
быти мусит
так хотят
Руснакы
рускы сьваты
я
и серця вашы

[*Як повстав мій верш*]

Tak właśnie działa mit reinwencyjny w poezji lemkowej włączonej do działań rewitalizacyjnych. Warto jeszcze dodać, że wersje lemowskojęzyczne wierszy Pawła Stefanowskiego często się różnią od wersji w języku polskim. Autor umiejętnie i strategicznie różnicuje środki oddziaływania na czytelnika w zależności od tego, jaki cel chce przez nie osiągnąć.

Oprócz wierszy o dużej mocy retorycznej, esencjalnych i wzorcowych dla lemowskiej autoprezentacji i reinwencji, Stefanowski na różnych etapach życia stworzył szereg utworów okolicznościowych: lekkich, często żartobliwych, o płynnej pieśniowej melodyce, nawiązujących do estetyki folklorowej, często aluzyjnych, przywołujących wspomnienia osób, zdarzeń miłosnych, miłych chwil, epizodów życiowych. Zapewne część z nich dobrze lokowała się w repertuarze scenicznym aranżowanym przez autora w nawiązaniu do folkloru czy aktualnych na dany czas wydarzeń, bo Pan Paweł często występował na scenie w kraju i za granicą poczynawszy od lat 60., m.in. prowadził koncerty własnych zespołów, a potem „Łemkowyny”.

Niewątpliwie twórczość Pawła Stefanowskiego to efekt talentu, sztuki słowa niebanalnego, zespolonego, zintegrowanego znakomicie z życiem samego twórcy, ale w wyższym jeszcze stopniu - z życiem wspólnoty lemowskiej, z której losem całkowicie się utożsamił. Podjęty przez niego wybór na bardzo wczesnym etapie życia nie został zachwiany w żadnym momencie dalszego jego rozwoju. Niespo-

tykana aktywność, wielostronność, nieustępliwość i odwaga działań były efektem samokształcenia, samodyscypliny, ale też głębokiego związku z matczynikiem, który rozumiał i odczuwał nie tylko przez wiedzę, ale przede wszystkim przez intuicję i duchową więź z Łemkowyną, nieprzerwany ziemią i pamięcią przestrzeni. Mówiąc o utożsamieniu z losem wspólnoty należy podkreślić, że całe swe życie poświęcił Stefanowski na odwrócenie tragicznego losu rodaków. Jedyne niezachwiana wiara w taką możliwość mogła dać mu tę siłę, upór, jaki budził szacunek i podziw otoczenia, czynił go niezniszczalnym dla reżimowego aparatu bezpieczeństwa i dla ludzi złej woli, którzy chcieli mu zaszkodzić. Dojmujące świadectwa zagrożenia, z jakim musiał się zmagać przez wiele lat swojego życia znajdujemy w znamienitych frazach:

То болит
панове
коли дачый
за плечами чыгат
мотуз
на мос гарло...

[*То болит*]

Paweł Stefanowski do ostatnich swoich dni zachował nienaruszoną godność ludzką, znakomity stan umysłu, chęć służenia celom wspólnotowym, poczucie sensu istnienia zaangażowanego. Jego wybór niełatwej drogi życiowej, zgodny z talentem i dziedzicznymi przekonaniem, był cennym wyborem. Był jednym z pierwszych Łemków, którzy po akcji „Wisła” powrócili na ziemię przodków z wysiedlenia. Poświęcając swoje życia na rzecz odrodzenia lemkowskiej kultury i tożsamości - swoimi czynami dawał świadectwo i wytyczał drogowskazy dla kolejnych pokoleń Łemków. Pokolenia te są symbolicznymi dłużnikami Poety, do nich i ja się zaliczam. W mojej pamięci pozostanie Paweł Stefanowski jako osoba nadzwyczaj konsekwentna i spójna w swym postępowaniu, a jednocześnie bardzo życzliwa i otwarta na współpracę z osobami, którym ufała. Wdzięczna jestem za ten wybór, którego dokonał zgodnie ze starym prawem, że „nie ma innego wyboru” jak pozostanie wiernym swym korzeniom. Przekazał też swoisty testament w tym względzie, skierowany bezpośrednio do własnych dzieci. Jego sens można jednak uogólnić i odnieść do wszystkich spadkobierców dziedzictwa duchowego Autora:

Dzieci moje
kochane
czy wiecie
co
stałoby się

jeśli zmienilibyście
obraz
                    swoj
malowany przeze mnie
wierzcie
na
                    świecie
jest jedno
tylko życie
i zmarnować go
nie wolno
bez przeżyć piękna
spojonego krwią
[...]
Miłością wydobytą
od przodków
przez ojca
z rodzinnej ziemi
chronicie
[...]
choćby tylko
proch
                    lub cień
przyszło Wam
chronić
                            [*Dzieci moje*]

dr hab. Helena Duć-Fajfer
Uniwersytet Jagielloński

Bibliografia

Deklaracja Tymczasowego Komitetu Społeczno-Oświatowego Rusinów-Łemków w Polsce (1959) [w:] „Річник Руской Бурсы” // „Rocznik Ruskiej Bursy”, 2013, nr 9, s. 37–48.

Key Concepts In Post-Colonial Studies, Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin eds., London–New York–Routledge, 1998, p. 73–75.

Duć-Fajfer Helena, *Być Łemkiem w PRL-u* [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, MCCXLVII. „Prace Etnograficzne”, 2001, s. 36.

Duć-Fajfer Helena, *Ponysiedleńcza literatura lemkońska w Polsce jako etos trwania* [w:] *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повывселеной лемківської літератури*, ред. Олена Дуць-Файфер, Лігніця 2002, с. 26–40.

Horbal Bogdan, „Stefanovskii, Pavel/ Stefanowski, Pawel” [w:] *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Paul Robert Magosci, Ivan Pop eds., Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2002, p. 446.

Huńka Jarosław, *Łemkowicie – dzisiaj*, Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1985.

Łemkowskie Pieśni Ludowe, zebrał Paweł Stefanowski, na chór opracowali Tadeusz Chachaj i Czesław Sądaj, Wojewódzki Dom Kultury, Rzeszów 1964.

Statut Towarzystwa Przyjaciół Kultury Łemkowskiej (1963) [w:] „Річник Руской Бурсы” // „Rocznik Ruskiej Bursy”, 2013, nr 9, s. 49–61.

Stefanowski Paweł, *Лемківська ікона // Łemkowski pejzaż*. Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1985.

Stefanowski Paweł, *Ikona // Лемківскій Край*, Sądecka Oficyna Wydawnicza, Nowy Sącz 1985.

Stefanowski Paweł, *Ikona. Łemkowski pejzaż*. Sądecka Oficyna Wydawnicza, Nowy Sącz 1985.

Stefanowski Paweł, *Łemkowyna. Łem*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa 1991.

Stefanowski Paweł, *Pieśni // Пісні* w zapisie nutowym i harmonizacji Mirosława Bogonia, Tyrsa, Warszawa 2019.

Zwoliński Jarosław, *Rapsodia dla Łemków*, 1994. Wydane nakładem własnym autora.

Дуць-Файфер Олена, *Рефлексії до ювілею 70-ліття Павла Стефановського* [w:] „Лемківскій Річник 2002”, 2002, s. 140–148.

Стефановскій Павел, *Любовь невалю леме*, Юнкерс, Н.Й.: Издание Лемко-Союза, 1960.

Стефанівскій Павло, *Лем*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa 1991.

Стефановскій Павло, *Лемківскій край*. Лемковина 1993. Wydane nakładem własnym autora.

„Стефановскій Павел” [w:] *Русински/ Руски Писни*, ред. Наталия Дудаш, “Руске слово”, Нови Сад 1997, с. 146–148.

Стефановскій Павло, *Лемківскій бѣль*, Лемковина, 2002. Wydane nakladem własnym autora.

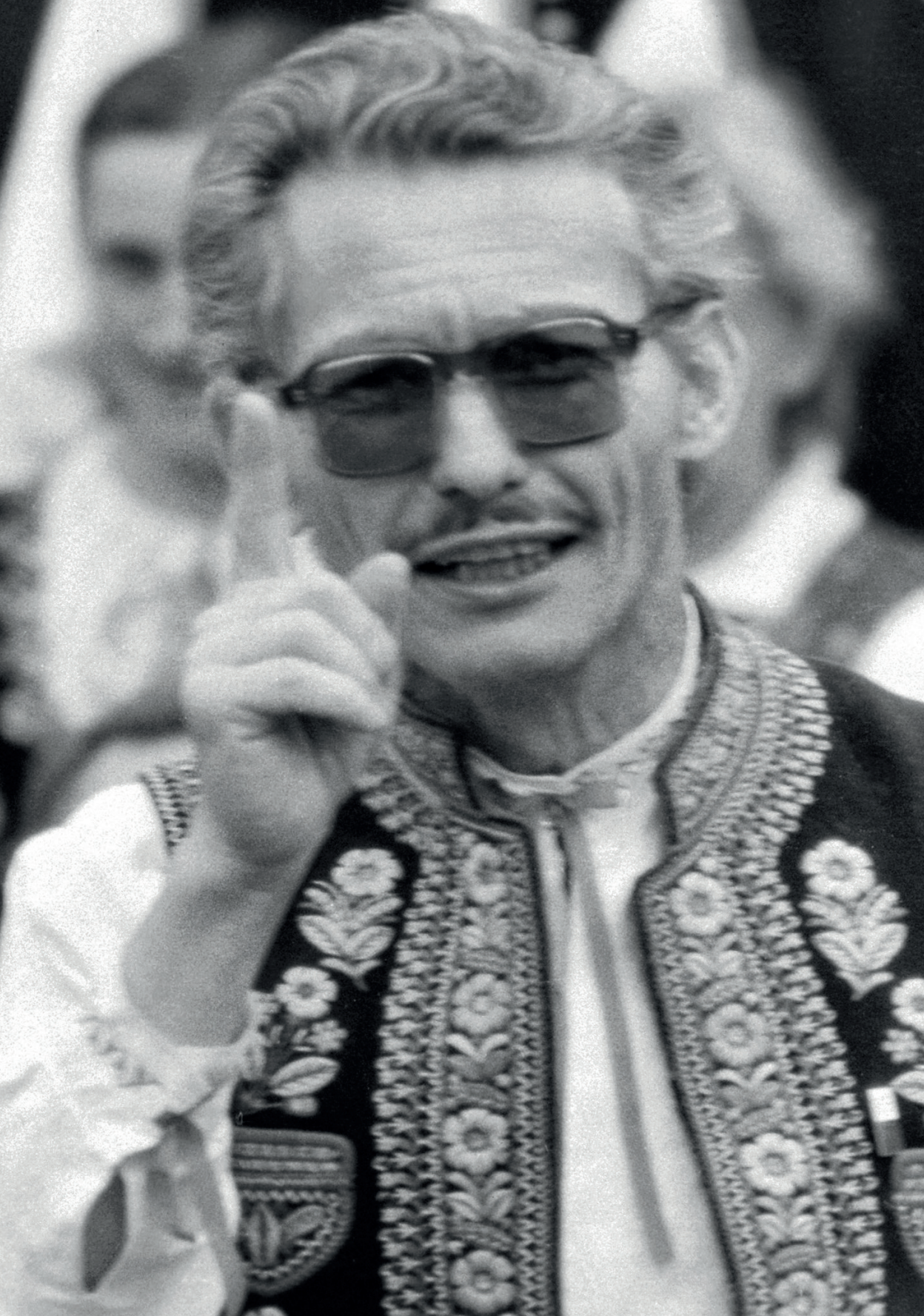
„Стефановскій Павел [w:] *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повиселеной лемківской літературы*, ред. Олена Дуць-Файфер, Стіваришпыня Лемків, Лігниця 2002, с. 171–186, 461–475.

„Стефановський Павло” [w:] *Енциклопедичний Словник Лемківщини*, ред. Іван Красовський, Іван Челак, Київське Товариство „Лемківщина”, Фундація дослідження Лемківщини у Львові, Львів 2013, с. 593–594.

Трухан Мирослав, *Лемківська проблема* [w:] Мирослав Трухан *Українці в Польщі після другої світової війни 1944–1984*. „Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка”, т. 208, Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1990, с. 303–321.

Цисляк Николай, *Отвидины родного краю*, „Карпаторусский Календар Лемко-Союза На Год 1964”, 1964, с. 21–40.

**Wspomnienia
o Pawle Stefanowskim...**

Zdjęcie na poprzedniej stronie: Paweł Stefanowski podczas występu
na II Watrze Łemkowskiej w Czarnej, 1984, fot. Piotr Basalyga

Wspomnienie o łemkowskim etnografie Pawle Stefanowskim...

Pawła Stefanowskiego poznałem osobiście w 1984 r. podczas wernisażu głośnej wystawy „Łemkowie” zorganizowanej w Galerii Dawna Synagoga w Nowym Sączu, której kuratorem był Antoni Kroh. Jednak już kilka lat wcześniej, zapewne w roku 1977, jako student etnografii na Uniwersytecie Jagiellońskim, miałem okazję, wraz innymi kolegami i koleżankami z mojego roku akademickiego zwiedzić w trakcie objazdu terenowego muzeum Pawła Stefanowskiego w Bielance, po którym, co utkwiło mi dobrze w pamięci, oprowadzał nas osobiście twórca i kustosz muzeum w jednej osobie, p. Paweł.

Nie mogłem wówczas przewidzieć, że w przyszłości, już jako sądecki muzealnik, będę mógł liczyć na wieloletnią współpracę i pomoc w pracy etnograficznej ze strony tego niezwykłego człowieka.

Trudno byłoby wyliczyć wszystkie te momenty, w których łemkowski etnograf Paweł Stefanowski, wspierał mnie i moich kolegów z muzeum swoją wiedzą o Łemkowszczyźnie. Jednak trzeba przypomnieć niektóre choćby fakty.

Przygotowując się do otwarcia Muzeum Nikifora w Krynicy, kilka miesięcy przed tym wydarzeniem, na jesieni 1994 r. zaprosiliśmy na spotkanie w siedzibie muzeum w Domu Gotyckim w Nowym Sączu ludzi, którzy znali osobiście Nikifora, pisali o nim publikacje, i których głos mógł być ważny w sprawie kształtu przyszłej ekspozycji stałej w tym muzeum. Wśród gości, którzy przyjęli zaproszenie i wzięli udział w spotkaniu był obecny i Paweł Stefanowski, a także m.in. Antoni Kroh, red. Janusz Roszko i Seweryn Wisłocki. Pan Paweł przekazał wówczas muzeum kserokopię odnalezioną przez niego metryki Epifana Drowniaka, wspominał też swoją znajomość z Nikiforem. Jako reprezentant Łemków wziął udział i przemawiał na otwarciu muzeum w zimowym dniu 31 stycznia 1995 r.

Dużą osobistą satysfakcję sprawił mi list skierowany na moje ręce jako kustosza Muzeum Nikifora, niedługo po jego uroczystym otwarciu, z podziękowa-

niem dla Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, wyrażonym w imieniu społeczności lemківskiej, „za doprowadzenie do utworzenia Muzeum Nikifora w Krynicy-Zdroju”.

Kilka lat później, goszcząc w Ruskiej Bursie w Gorlicach mnie i historyka sztuki Marię Teresę Maszczak, cenioną znawczynię sztuki cerkiewnej, p. Paweł przekazał nam informację, że po akcji „Wisła” /1947/ ikona „namiestna” z cerkwi w Czarnem z wizerunkiem Św. Mikołaja, została przez Łemków uratowana i przez kilkadziesiąt lat szczęśliwie przechowana. Po przeniesieniu cerkwi do skansenu w Nowym Sączu, P. Stefanowski przekazał w 2001 r. ikonę do zbiorów Muzeum Okręgowego w tym mieście. Dzięki niemu, św. Mikołaj jako jedyna oryginalna ikona „namiestna”, powróciła na swoje miejsce w ikonostasie rozszabrowanej po akcji „Wisła” cerkwi z Czarnego.

Paweł Stefanowski angażował się nie tylko w sprawy kultury, ale i w problemy społeczne Łemkowszczyzny. A te, przez wiele lat ignorowane przez polskie władze, po przemianach demokratycznych na początku lat 90. XX w., zaczęły być przez Łemków publicznie podnoszone. Dla możliwości skuteczniejszego działania w obszarze polityki społecznej, powołał do życia Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków „Hospodar”, na którego czele występował, niejednokrotnie i w kontaktach z muzeum.

W styczniu 2001 r., także w Ruskiej Bursie, gościł mnie wraz z dziennikarką Dianą Bazyliak z gazety „Deń” z Kijowa, która przygotowywała duży artykuł o współczesnej Łemkowszczyźnie. Młoda dziennikarka ze stolicy Ukrainy jadąc do Polski wiedziała, że człowiekiem, który najlepiej wprowadzi ją w interesujące ukraińskiego czytelnika zagadnienia związane z Łemkowszczyzną jest Paweł Stefanowski. Spotkanie zaowocowało długim artykułem w ukraińskiej prasie. Na zaproszenie p. Pawła w naszym spotkaniu uczestniczyła też pieśniarka Julia Doszna.

Innym razem, spotkaliśmy się znów w Gorlicach, ale tym razem w tamtejszym Sądzie Rejonowym w 1998 r. na wniesionej przez Zjednoczenie Łemków sprawie o sprostowanie aktu urodzenia Nikifora. I choć jako powołani przez Sąd świadkowie występowaliśmy w tej sprawie z dwóch różnych pozycji badawczych, nie umniejszyło to w żaden sposób naszych bliskich relacji etnograficznych i osobistych.

Mam też satysfakcję, że na opracowany właśnie przez mnie wniosek Kapituła Nagrody Województwa Małopolskiego im prof. Romana Reinfussa, przyznała w 2017 r. Pawłowi Stefanowskiemu nagrodę II stopnia za całokształt jego pracy na

rzecz ratowania i animowania dziedzictwa kulturowego Łemkowszczyzny. Dopiero wtedy, opracowując merytorycznie wniosek i zapoznając się z różnymi materiałami archiwalnymi, miałem możliwość poznania, jak ogromny był wkład pracy tego człowieka, który całe swoje życie poświęcił dla ratowania, lub choćby tylko dokumentowania, przeszłości Łemkowszczyzny. Uroczyste wręczenie nagrody miało miejsce w skansenie im. prof. R. Reinfussa w Szymbarku. Uczestnicy spotkania, ludzie z różnych środowisk, tak oficjele jak i muzealnicy, animatorzy kultury, byli pod wrażeniem dorobku i osobowości p. Pawła, który podczas swojego wystąpienia recytował z pamięci własne wiersze. Odrębnego omówienia wymagałoby choćby skrótowe odniesienie się do jego twórczości poetyckiej. Wspomnę więc tylko, że w mojej bibliotece etnograficznej honorowe miejsce zajmuje ofiarowany mi w 2019 r. przez p. Pawła tomik poezji pt. „Pieśni” z osobistą dedykacją autora. W dorobku jego nie zabrakło i dojrzałych literacko utworów poświęconych Nikiforowi.

Jako etnograf, miał świadomość jak ważną sprawą jest dokumentowanie świata, który odchodzi. Wartość jego pracy dokumentacyjnej jest z etnograficznego i historycznego punktu widzenia nieoceniona. Zapisywał relacje ludzi, fotografował i filmował, zgromadził niezwykle cenne archiwum i wreszcie stworzył własne muzeum, zbierając w terenie (także na Ziemiach Zachodnich) zabytki kultury materialnej! A robił to już w latach 50. i 60. XX wieku, kiedy o Łemkach i Łemkowszczyźnie chciano raczej zapomnieć, nie mógł więc liczyć na wsparcie ze strony publicznych instytucji. I trzeba przyznać, że był pod tym względem zdecydowanie skuteczniejszy niż państwowe muzea.

Trzeba też pamiętać, że robił to całkiem prywatnie, przy użyciu amatorskiego sprzętu, nie był przecież pracownikiem żadnej instytucji kultury, od której otrzymywałby wsparcie finansowe na prowadzenie badań terenowych lub zakup dobrej jakości sprzętu do filmowania i fotografowania. Dlatego, tym bardziej należy podkreślić wartość zgromadzonych przez Pawła Stefanowskiego materiałów.

Był człowiekiem wielu pasji. Dopiero w ostatnich latach, przy okazji przygotowywania nowej aranżacji ekspozycji stałej w Muzeum Nikifora, miałem okazję zapoznania się – i to tylko wstępnego, z jego jakże bogatym archiwum fotograficznym. Jedno z udostępnionych wtedy przez p. Pawła zdjęć, które znalazło się na stałej ekspozycji w muzeum, przedstawia historyczny moment spotkania młodych ludzi z zespołu pieśni i tańca z Bielanki (jaki sam utworzył i prowadził) z Nikiforem w Krynicy. Na zdjęciu tym, wykonanym w 1961 r., w grupie młodych ludzi w strojach lemkońskich, sfotografowanych w towarzystwie Nikifora, widzimy również autora tej fotograficznej dokumentacji – Pawła Stefanowskiego. Co więcej – Nikifor tego samego

dnia narysował portret pana Pawła oraz jego żony i wręczył je „modelom” na pożegnanie. To jedna z największych pamiątek po artyście w archiwum Stefanowskiego.

Pomimo opuszczających go stopniowo sił fizycznych, był człowiekiem pełnym energii życiowej. Umawialiśmy się na kolejne spotkania w celu zapoznania się z jego archiwum. Dla etnografa, takie spotkania i rozmowy z p. Pawłem to było coś jak „bulka z masłem”..., tak interesująco i pięknie zarazem opowiadał o przeszłości, pamiętając wiele faktów, dat, postaci, zdarzeń...

Absolutnie unikatowym materiałem filmowym wykonanym przez p. Pawła jest nagranie z pogrzebu Nikifora w 1968 r. Film ten, po dygitalizacji, został po raz pierwszy publicznie pokazany podczas uroczystości dla uczczenia 50. rocznicy śmierci Nikifora, jaka miała miejsce 9 października 2018 r. w Sali Balowej w Starym Domu Zdrojowym w Krynicy. Blisko dwieście obecnych na uroczystości miłośników twórczości Nikifora, obejrzało film w wielkim przejęciu i skupieniu. Tak wielkie wrażenie wywarł na nich ten krótki dokument. Autor nagrania, p. Paweł nie mógł już wówczas wziąć udziału w uroczystości, choć pojawił się na krótko na ekranie, na obrazie zapisanym pół wieku temu na taśmie filmowej.

Jest to prawdopodobnie jedyne, oprócz materiału z Polskich Kronik Filmowych, nagranie z pogrzebu artysty. Film ten został muzeum udostępniony przez Pawła Stefanowskiego bezpłatnie. Podczas uroczystości, dedykowany Nikiforowi wiersz Pawła Stefanowskiego, recytowała w języku lemkowski Julia Doszna.

Drugi unikatowy filmowy materiał dokumentalny zarejestrowany przez P. Stefanowskiego związany z pracą sądeckiego muzeum – to nagranie z uroczystego otwarcia Sądeckiego Parku Etnograficznego w 1975 r., w którym ważną częścią ekspozycji jest sektor lemkowski. To nagranie czeka dopiero na swoją premierę, choć niedługo minie 50. lat od tamtego wydarzenia...

Ostatnie spotkanie z p. Pawłem, w lipcu 2020 r. było przypadkowe, ale jak zawsze serdeczne. Przygotowując wtedy do prezentacji w Muzeum Nikifora wystawę czasową grafiki lemkowych artystek, siostr Lidii, Ireny i Anny Kocur pt. „Lemkowska bajka”, przejeżdżając przez Bielankę w drodze z Gorlic do Wysowej w towarzystwie p. Lidii i widząc uchylone drzwi domu p. Pawła postanowiliśmy zatrzymać się i zobaczyć, czy gospodarz, którego z rodziną Państwa Kocur łączyły więzy wieloletniej przyjaźni, jest w domu. Pan Paweł był serdecznie uradowany niespodziewanym spotkaniem i tym, że w Muzeum Nikifora zagości wystawa lemkowych artystek, do tego znanych mu od dzieciństwa. Samej ekspozycji już p. Paweł

niestety nie zobaczył, gdyż z powodu epidemii oficjalny wernisaż nie mógł się odbyć. W czasie, gdy udało się zorganizować finisaż – w czerwcu 2021 r. – p. Paweł już niestety nie żył.

Wraz z Pawłem Stefanowskim odchodzi cała epoka. Epoka ludzi, którzy przeżyli II wojnę światową i dramat operacji „Wisła”. Przeżywając życie w tych przełomowych dla historii Polski i Europy czasach, Paweł Stefanowski wypełnił w długim i pracowitym życiu w stu jeden procentach zadanie, które już w młodości sobie wyznaczył i zaczął realizować – ratowanie dziedzictwa swojego małego narodu – bo tak właśnie zawsze identyfikował etnicznie Łemków.

*Zbigniew Wolanin
Kustosż Muzeum Nikifora w Krynicy-Zdroju
Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu*

Po występie w Rozdziu, 1961

Podczas występu w Gorlicach, 1960

Bielanka, 1960

Bielanka, 1960

Moje wspomnienie o Pawle Stefanowskim...

Dla mnie i mojego pokolenia Łemków urodzonych kilka dziesięcioleci po akcji „Wisła” „na czużyni”, Paweł Stefanowski był mistrzem, nauczycielem i mentorem. Wydaje się wręcz nieprawdopodobne, że jeden człowiek mógł jednocześnie ogarnąć tyle dziedzin życia, dodam – dziedzin kluczowych dla zachowania naszej lemkowskiej tożsamości. Szukam w pamięci pierwszych obrazów, które kojarzą mi się z Jego osobą. Widzę przed oczami mężczyznę w średnim wieku, ubranego w bogato haftowany lemkowski strój z Jaworek na Rusi Szlachtowskiej, a w uszach dźwięczą mi słowa wiersza „Cy pomniesz Łemku – wnuku dalekij...”, którego, jak się dopiero później dowiedziałem, był autorem. Tak, to On - konferansjer drogiej memu sercu, bielańskiej „Łemkowyny”, na pierwszych „Łemkowskich Watrach” w Czarnem, Hańczowej i Bartnym. Tam też, po raz pierwszy, dowiedziałem się, że Paweł Stefanowski, to również wybitny rękodzielnik. Jako zwycięzca konkursu historii, geografii i kultury Łemków otrzymałem w nagrodę ikonę Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny, autorstwa... Pawła Stefanowskiego. Po poświęceniu przez lata wisiała w moim pokoju, a teraz modli się przy niej mój pierworodny syn Daniel. Kilka lat później trafił w moje ręce piękny drewniany talerz z malowanymi akwarelą wizerunkami lemkowskich cerkwi. On także był dziełem rąk Pana Pawła. Później przyszedł czas na „studiowanie” tomików Jego poezji: „Łemkiwska ikona”, „Łem”, „Łemkiwskij kraj”, „Łemkiwskij bil”. Jako historyk zachwycalem się wierszami: „Łemko w sudi”, „To boły”, „Tamty lita”, czy „Prośba Łemkiw do uriadu Polakiw”, w których ujawniał światu nasz lemkowski ból, zranienia i noszone w sercu poczucie krzywdy. Z okresu transformacji ustrojowej w Polsce zapamiętałem Go jako „Hospodara” Obywatelskiego Kręgu Łemków, walczącego o zwrot lemkowskich lasów i naszego kandydata do Sejmu RP. Gdy zakładałem „Kyczerę” i budowałem jej program, inspirowałem się materiałami publikowanymi na łamach „Łemkiwskiej Storinky” w gazecie „Nasze Slovo”. Fragmenty z autorskiej sztuki Pawła Stefanowskiego „Mała maty doniu” wykorzystaliśmy w naszym widowisku „Fedory” nagrodzonym między innymi na Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziemi Górskich w Zakopanem, zaś napisana przez Niego dla syna Stefana piosenka „Nasza kurka tak” – stała się „przebojem” dziecięcej „Kyczerki”.

Wielokrotnie gościłem w utworzonym przez Pawła Stefanowskiego Łemkowskim Muzeum oraz w Jego domu w Bielance, w którym zgromadził nieprze-

brane skarby materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Łemków. Na opracowanie i opublikowanie oczekują dziesiątki godzin Jego nagrań, setki stron zapisków, tysiące fotografii. Jako etnograf – pasjonat, zafascynowany odkrywaniem skarbów naszej lemkowskiej kultury, uważam spuściznę pozostawioną przez Pawła Stefanowskiego za jedną z najcenniejszych w świecie. Dałem temu wyraz między innymi w swoich publikacjach na temat strojów lemkowskich. Z całą pewnością równie bezcenne są zgromadzone przez Pana Pawła zapisy tańców lemkowskich. Mój Mistrz nie tylko zapisywał folklor taneczny Łemków, ale także sam go propagował, prowadząc przez kilkadziesiąt lat lemkowskie zespoły, najpierw w Zielonej Górze, a później w Bielance, Komańczy i innych miejscowościach na Łemkowszczyźnie. Za prezentację tradycyjnych tańców lemkowskich nagrodzony został „Złotym Skrzydłem Ikara” na festiwalu w Mielcu.

A przecież Paweł Stefanowski to także działacz społeczny, autor licznych petycji pisanych do władz polskich, postulujących między innymi wyrażenie zgody na utworzenie lemkowskiej organizacji. Za swoją działalność na rzecz społeczności lemkowskiej Pan Paweł był prześladowany przez władze komunistyczne. Formy Jego aktywności można mnożyć, podobnie jak Jego zasługi dla kultury lemkowskiej. I chociaż żył w czasach nam współczesnych, niewątpliwie zasługuje na miano „Człowieka Odrodzenia”.

Jerzy Starzyński
Kierownik artystyczny
lemkowskiego zespołu pieśni i tańca „Kyczer”
z Legnicy

Etnograficzny wspominek o Pawle Stefanowskim...

Mam 6 lat, kiedy umiera (zdycha, jak szepczą u mnie w domu) Stalin. Poniemiecka wieś Kaczenice, niedaleko Zielonej Góry, do której los rzucił w lipcu 1945 r. moich Rodziców. Spędzam wakacje na wsi u rodziny Lewandowskich. Ich dom wyróżnia się pośród murowanej zabudowy wsi – jedyna chata pod strzechą. Syn Lewandowskich Zdzisław Rogowski (nie mogłem jako dziecko zrozumieć, tej różnicy nazwisk: jego ojciec Rogowski zginął na wojnie, a jego matka wyszła po wojnie za mąż za kalekę Lewandowskiego) chodził do szkoły w Zielonej Górze i mieszkał u nas. Byliśmy niemal w rodzinnych relacjach. Obie rodziny wysiedlone z okolic Tarnopola.

Obok Lewandowskich mieszkała śliczna dziewczynka z warkoczem. Bardzo nieśmiała. Dzieciarnia, z którą się bawiłem mówiła o niej: to Łemkinia... Nie wiedziałem co to znaczy, ale wydawało mi się, że to coś wstydliwego. Bardzo mnie ta dziewczynka pociągała ale tym bardziej nie miałem śmiałości zachęcić jej do wspólnej zabawy. Łemkini Nastka... jeden z ważnych obrazków mojego dzieciństwa spędzonego w niedawno jeszcze niemieckim mieście, przy małej ulicy, gdzie w każdym kolejnym domu mieszkali ludzie z różnych stron ówczesnej i byłej Polski, a także z dalsza...

To było na jakimś spotkaniu w Krakowie. Muzeum Etnograficzne? Sporo starszy ode mnie mężczyzna, szczupły, z wąsem czyta wiersze. Słowa wymawia z charakterystyczną miękką intonacją. Paweł Stefanowski. Łemko. Na studiach w Katedrze Etnografii Słowian UJ niewiele o Łemkach się dowiedziałem. Nawet wykłady prof. Romana Reinfussa skupiały się głównie na sztuce ludowej. A studenckie włóczęgi po Beskidzie Niskim i Bieszczadach (w 1968 r.) związane były ze wspomnieniem o Łemkach, jako zaginionym ludzie opisywanym przez etnografów przedwojennych. Jeszcze nie było wystawy Antka Kroha o Łemkowszczyźnie (1984 r.). I może Paweł długo jeszcze pozostałby mi obcym „łemkowskim poetą”, na którego spotkanie trafiłem dość przypadkowo. Ale los połączył nas jeszcze tego samego dnia. Z Krakowa wracałem do swojego Tarnowa pociągiem. W zatłoczonym wagonie ujrzałem jedno wolne miejsce w przedziale. Siedzieli tam, naprzeciw siebie – Paweł Stefanowski i – także wąsaty, i także szczupły – Petro Trochanowski (o tym dowiem się dopiero za chwilę). Dosiadłem się nieśmiało, bo obaj byli bardzo

zajęci rozmową. Zanim pociąg dojechał do Tarnowa – panowie jechali dalej, w kierunku Krynicy – już byliśmy bardzo zaprzyjaźnieni. A ja bardzo dumny: poznałem wszak z bliska dwóch ważnych lemkowski poetów.

W latach 80. spędzałem wraz ze swymi dziećmi wakacje w ośrodku wypoczynkowym w Łosiu zarządzanym przez zaprzyjaźnionych leśników czy myśliwych. Wtedy urządziliśmy sobie dwie czy trzy wyprawy do pobliskiej Bielanki, aby odwiedzić Pawła. Wtedy dopiero zgadaliśmy się, że obaj jesteśmy etnografami, a więc kolegami po fachu. Okazał się więc Paweł być nie tylko „obiektem badawczym”, ale i sam badaczem. I to szczególnie, bo badaczem własnej, tragicznie doświadczonej społeczności. O tych doświadczeniach mówiły wyraziste ślady w topografii tutejszych wiosek. Na Pawła ojcowiznie stał już nie bardzo imponujący dom murowany, a chyba jedynym świadkiem historii tego siedliska był olbrzymi płaski kamień, służący przodkom sprzed 300 lat za stół stojący w ogrodzie. Siadywaliśmy przy nim i Paweł opowiadał. Nie dawało się opowiadać o swej historii bez wtrącenia wątku krzywdy, jakiej doznali tutejsi mieszkańcy tuż po wojnie, w roku mojego urodzenia. Słuchając tych opowiadań wspominałem małą Nastkę z podzielonogórskich Kaczenic. Skąd wygnana została jej rodzina?

Raz tylko gościłem Pawła w tarnowskim muzeum. W marcu 1998 r. otwierałem w Muzeum Etnograficznym wystawę obrazków Nikifora Krynickiego zatytułowaną oczywiście „Nikifor”. Zaprosiłem Pawła jako gościa honorowego. Nie obeszło się bez ostrej krytyki owego Nikiforowego nazwiska. Paweł czynił usilne starania o przywrócenie właściwego jego imienia i nazwiska, które wyszperał w starych metrykach. Nazwiska, które bardziej jeszcze niżli powszechnie znane Nikifor, świadczyły o rusińskim rodowodzie malarza. Musieliśmy się jednak pogodzić co do wartości nazwiska Nikifor, jako powszechnie czytelnego, rozpoznawalnego hasła określającego genialnego lemковского artystę samouka. Wieczór Nikiforowy oplotły strofy Pawłowej poezji, w której nie brakło odniesienia do autora wystawianych prac.

Ostatnie dwie dekady życia Pawła Stefanowskiego śledziłem już z oddali. A to za sprawą Jego córki Lidki. Zbliżyły nas sprawy zawodowe. Lidia, która

znalazła na jakiś czas zajęcie w kancelarii śp. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego ułatwiała mi pozyskanie cennych dla mojej działalności patronatów Prezydenta RP, ja zaś wspierałem ją wiedzą na temat Romów, która przydawała się w jej pracy na stanowisku wymagającym znajomości polskich mniejszości narodowych i etnicznych. Paweł wtedy zamieszkał u córki w Warszawie. I mimo podeszłego wieku był aktywnym człowiekiem.

Lidia martwiła się stanem zbiorów, które Ojciec zgromadził w starej lemkońskiej chyży w Bielance. Próbowałem doradzać, jak zabezpieczyć leciwe stroje lemkońskie, jak je uchronić od moli, wilgoci. Żałośnie wyglądały w tej nieopalanej starej chacie, choć skądinąd tu było ich właściwie miejsce.

Co jakiś czas dowiadywałem się telefonicznie o kolejnych planach Pawła odwiedzin syna w Ameryce, o porządkowaniu bogatej dokumentacji etnograficznej i historycznej. Aż przyszła wieść o śmierci Starego Łemka.

Pochowano Pawła Stefanowskiego na starym lemkońskim cmentarzu, powyżej drewnianej cerkwi Opieki Matki Bożej, w której 89 lat wcześniej został ochrzczony. Jego grób odwiedziłem w czterdzieści dni po pogrzebie, kiedy odprawiano panichidę. Spóźniłem się na samą uroczystość. Modlitwę odmówiłem przy samotnym grobie pokrytym barwnymi wieńcami.

Adam Bartoszcz
Dyrektor-emeritus | Muzeum Okręgowe w Tarnowie
Rzuchowa, wieczór dnia 10 lipca 2022 roku.

Wiersze wybrane

SPIS WIERSZY

... i łyzy otarłem
Tamte lata
Łemkowski dom (tryptyk)
Łemkowie
Ziemia
Wracam
Smutno mi
*** [Pamiętam szkolne okno...]
Prośba Łemków do rządu Polaków
Pokój tajemnicą świata

Dla Łemków piszę
Nikifor
Pecuch
Nykyfor
Łemkowyna
Nadszedł czas
Jesteśmy
Do Polaków
Jak powstał mój wiersz
Łemkowski Chrystus

Zapamiętaj
Jak
Dzieci moje
By zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu
Zaduma w cerkwi
Bieszczady
Kiedyś i dziś

Dawniej
Lało kiedyś
Wojna w Zyndranowej
Przyjdą dzieci do matki

Łemko w sądzie
Dobrze, że wróciłeś
Dziegieć
Lubię
Przytulone słowa
*** [Skąd tu Czerniowce]
Cyganka
*** [Piękno]
Z tobą
*** [Ty jesteś jak wiatr]

W ogrodzie Antonycza
Sława, wam, bracia!
Alfabet łemkowski
Sprawiedliwie
Klimkówka
*** [W szczerym polu]
Synu Rusina
Deptana (przez obcych) Łemkowszczyzna
Wśród Łemków
Obca ziemia
Miecz Łemka
Cerkiew łemkowska
*** [W złości nie ma istnienia]

...i lży otarłem staruszcze
cerkiewce otulonej w próchno
drewnianego kołnierza
i furtce łemkowskiej
skłoniłem się nisko
mogile przodków
i z bliska chacie przygarbionej
i włosy siwe Rusnaka ucałowałem
z ikony
świętego Mikołaja
zdmuchnąłem kurz zapomniany
przez prawo
do wyrzucenia
została tylko nicość
z wymierzoną dubeltówką
w powieki przeszłości
i wierście mi
ślady zatarte znalazłem
bez rejestru wyrzucone na śmietnik
co wiatr je czytał wschodni
i gnał na zachód
i nieobce mi są głód i chłód
i rozpacz pieśni
bez oddechu
po wojennej próbie
rzucam w twarz
grzechy sąsiada
na drożdżach czynione
przykraszone pieczętą
podpisane lufą
przeklinam z żalu...
i ze skrucą
otulam klątwę przodków swoich
by żyć jak równy
wśród równych

[1961]

TAMTE LATA

Były to złe
lata
Las schodził
do wsi
Malały
wsie łemkowskie
w świetle
księżycy
znikały
nowe domy
stare
wspierały
płomień słońca
Źle
się działo
w tamte lata
Żelazną drogę
przeszli Łemkowie
poznali
przymus lęku
w Jaworznie
zabrano im
zdrowie
radość życia
w świecie
nowym
Czy wiecie o tym
nowi
tonący
w uśmiechniętym
piekle

ŁEMKOWSKI DOM

I

Okno wprost do nieba
cedzi światło niebios
światło tego świata
Łemkowie przywożą beczkami
wlewają w dom przodków
zawsze czystą jak kryształ
nie zmaconą jeszcze
ludu wolę
z zapachem lasu dziewiczego
Dom ich
z drzwiami
na wszystkie strony świata
ze stołem
kamiennych słów przeszłości
pośrodku domu
od czterdziestego siódmego
bez ojca
matka staruszka z dziećmi
i świętymi na ścianach
trwa
i modli się do Boga
w łagodnej mądrości słowa
przy kamiennym stole
składają wiekowe dary
uzdrawiające kadzidła
Łemkowie

II

Przyprószeni
długą pieszą drogą
spoczęli
przy wiedeńskiej
fontannie cesarza
umyli w niej
twarz i nogi

wyprali onuce
chwyciwszy kierpców nawołoki
jak cugle
w ludowej prostocie
posłów
zostawili monarchę
Poszli
z trzyramiennym znakiem
złożyć modlitwy
świętemu
który zszedł z konia
podał im dłoń
i siadł z nimi
przy wiecznego stołu biesiadzie
a z kopii jego
popłynęły słowa
Łemkowie weszli
do świętych rejestrów
od nowa

III

Potem Hitler
ich ćwiczyć kazał
a co czerwieńszych
przednich śmiałych
w popiół obracał
krew wytaczał kłami
gorlickiego gestapo
w Jaśle za kratami
nauczycielski portret
Aleksandry¹
postrzępiono psami
wielkiego Wodzika

---

¹ Chodzi o lemkowską nauczycielkę Aleksandrę Wisłocką.

wróg zgładził
    pod lasem
    z ukrycia
Padali Łemkowie
    na Dukli
pod Pragę Ostrawą
w czerwonych i białych
szeregach Berlina
Zapomniani
    rozdarci
na wschód i zachód
dzielą los
    jesiennych liści
Wiarę jeszcze mają
szczyptę własnej soli
chleba nasusznego²
chowają
    dla pokoleń
dla Jurija
    obrońcy
    świętego
a on im
    nadziei ziarenka rozsiewa
i modli się razem z nimi
razem z nimi śpiewa

---

² „Chleba powszedniego”.

ŁEMKOWIE

Urodzeni w Karpatach
na skrzydłach Rusi
z pradziada Chorwata
w kamiennej kołysce
na wierzchołkach pieśni
wiatrem kołysanych
w Białej i Czarnej Wodzie
w Uściu i Komańczy
w Łosiu
Krasnym Brodzie
w świętym słowiańskim
domu
o trzech baniach
z modrzewia
Przygarbieni
losu ciężarem
dziś
giną
pod jednoramiennym krzyżem
w białych i czerwonych
światłach reflektorów
Nucą pieśni
o skradzionej ikonie
o dawnych wrogach
ich pasterskich czynach
zwrotu żądają
kluczy do furtki
by wrócić do ikonostasu
ale diabeł z aniołem
się uwzieli
i nie pozwalają

Nawet Boh
plecami do Łemków
Jeszcze tylko
skrzydlaty Michał
i Jerzy na koniu
z Łemkami
Daj im Boże zdrowie
i wyższe miejsce w ikonostasie
by bezbronnych bronili zawzięcie

ZIEMIA

Nic ci nie dam
do garnca
nawróć się synu
Miał wszystko
i duszę brudną
swego nie miał
i słaby był
Wrócił
upadł na kolana
ucałował
glinę i kamień
i wodę źródlaną
pod bukiem
i cud się stał
Wstał
podwójny potrójny
a koło niego
już stały szeregi
świeże młode
Przyjęła go święta
otuliła
Pamięć wiecznie
została na ziemi
w młodych
granitowych szeregach

Wietrzenie strojów z muzeum w Bielance, 1967

WRACAM

przyszedłem na świat
zwyczajny
i jak stwór przyrody
rad nie rad
przeżyłem lat wiele
na wiarę
przyodziany
w powojenny kożuch świadomości
i tak jak chłop
ze swej zagrody
i nie ze złości
ale z bólu
wylewam światu
potok wody
dla oczyszczenia
dla ochłody
wracam
i wołam
nie
ojcze
jestem zmęczony
choć tak młody

[1959]

Zespół Pawła Stefanowskiego z Bielanki, 1962

SMUTNO MI

Patrzę w przyszłość.
(Przeszłość tajniacy niewolą.)
Naga dzikość mi świadkiem
i kierpci Łemka,
niszczone przemocą.
Nocą
                    tworzono spisek.
Czuhe¹ wpisano
na listę przestępców,
rano wsadzono za kraty².
Była mała i słaba,
przerażona.
I depta luksus przyszłości
po siwych włosach Rusnaka,
i rękawiczki lśniące przywdziano
na ręce skrwawione,
i z litości
twarz szarą od roli
(ze śladem żywicy wieków)
skąpano w „Nivea”.
Śpiewa i płacze wiatr,
leje się gorycz strumieniem
głośno
                    wołają drzewa:
zło
                    osądzone być musi.
Smutno mi
i moim braciom
na Rusi.

---

¹ Czucha [lub czuhania] – charakterystyczny męski płaszcz z welny z obszernym kołnierzem, który podczas chłodu można było nałożyć na głowę.

² W latach 60. i 70. kilkakrotnie karano Tatę mandatami za „nielegalne” wystawy lemkowych strojów ludowych, chociaż były ekspozowane w jego własnym domu.

Ubrany w lemkową czuhę, 1968

*Nie góra przyjdzie do ciebie,
a ty do góry przyjść musisz*

*Mojej łemkowskiej nauczycielce
Irenie Szarun z Łosia*

Pamiętam
szkolne okno
    na świat
i głos matki
    nauczycielki
Tu w Łosiu
wiodła nas
za dziecięcą rękę
    w przyszłość
i swoje dzieci
tak wiodła
że stał się cud
    niezwykły
góra Kyczera
przyszła do niej
do matki naszej
    nauczycielki
przyjęła otuliła
Matka nasza
nauczycielka
odeszła na ikonę
    na wieki
ale zawsze nas prowadzić będzie
                    za rękę
na naukę
    ridnoho słowa
    ridnoj mowy

A my
jeśli nie kamień
mamy w piersiach
pójdziemy kamienną ścieżką
pokłonić się mogile przodków
i matce
nauczycielce naszej
by wieczna pamięć
została o niej
na ziemi
na świecie

PROŚBA ŁEMKÓW
DO RZĄDU POLAKÓW¹

My
    Łemkowie
    górale
    w Karpatach
    Rusnacy
My tacy
z dziada pradziada
Rusini
pięknie prosimy
    rząd
    Polaków
o prawa
    równe
do życia
    od kołyski
    do ślubu
    do śmierci
o zwykłe prawa
prosimy
    na wczoraj
    i dziś
    na jutro
    na zawsze
My tu rodzeni
Chleb nasz
    tu
i ziemia
    i las
    byłby
nasz

---

¹ Utwór po raz pierwszy miał być opublikowany w 1981 r. w warszawskich „Magurach”, lecz cenzura nie zezwoliła na druk.

jak byście
oddali
nam
zabrane dobra
Naprawcie
co złego
w materii
Ducha już nikt
nie wyleczy
zbołałego
Łemków
bo kiedy ciężko było
Narodowi
znieważano ziemię
hańbiono
dom nasz wspólny
z nazwy
my
Łemkowie
poszliśmy
na bój
na śmierć
i życie
walczyć
za Ojczyznę
Wtedy
o nas
pamiętano

Zapomniano
gdy siadano
do stołu
dzielić chleb
Nic żeście
nam nie dali
ani chleba
ni wolności
i z rozmysłu
nie ze złości
zabraliście
nam
nasze
i wygnali

[W Bielance, październik 1981]

POKÓJ TAJEMNICĄ ŚWIATA

Kiedy wiatr
kołysze gałązką
                    kwiatu
wtedy
                    odczuwam
tajmnice świata
rzucam wyzwanie
Europie
i całemu światu
dość wojen
                    na ziemi naszej
dość zła
tworzonego
przez bestię
ukrytą
w człowieku
proszę was
                    Ludzie
                    dwudziestego wieku
żyjcie
                    w pokoju
nie burzcie
                    domu swego
nie myślcie
o wojnie

DLA ŁEMKÓW PISZĘ

Dla Łemków piszę
pióro trzymam za uzdę
i cwałuję
    po polach po lasach
    potokach i miedzach
przez cerkiew
do chaty do stajni
w czuhani
    tabaka czosnek
kęs chleba
    i mocna na mróz
    w rękawie
w połatanych portkach
i kierpcach dziurawych
    po ojcu
tnę zło zielone
    i fałsz
    wplątany w historię
Dla Łemków piszę
z kołyski
skąpany
    w muzyce
    cerkiewnych dzwonów
a gniew mój w duszę mą zaklęty
z wielkanocnej paschy czysty
jak woda z Jordanu
jak słońce
Dla Łemków piszę
karmiony na miedzy
przy stole noworocznym
    na wierzchołkach pieśni

Dla Łemków piszę
o starej mej
kochanej i smutnej
cierpiącej krainie
niech wiedzą Łemkowie
jak było
            jak jest
i co piszczy w trawie
Dla Łemków piszę
bo chcę
bo muszę
mam Łemkowską duszę

[1959]

Portrety Marii i Pawła Stefanowskich wykonane przez Nikifora, 1960

Maria i Paweł Stefanowscy z Nikiforem, Krynica 1960

Jarosław Polański, Nikifor, Maria i Paweł Stefanowscy, Krynica 1960.
Awers i rewers fotografii

Споминка з Никчифором ✓
в Крижине.
од милої: Ярослав Поляки,
Никчифор, Марія з неї
муж: Павел Стефановски
(1960).

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

Województwo **Kraków**
Powiat **Nowy Sącz**
URZĄD STANU CYWILNEGO
w **Krynicy**
Nr. **35/1895**

OPŁATA SKARBOWA

URZĄD

Odpis skrócony aktu urodzenia

Zaświadczam, że **Drowniak Bpifanias** (nazwisko i imię)
urodził się dnia **dwudziestego pierwszego maja tysiąc osiemset -**
- dziewięćdziesiątego piątego 21. 5. 1895 roku w **Krynicy**
Z ojca **Budocia Drowniak** (nazwisko i imię)
i matki **Wyrobnica** (nazwisko)
(imię i nazwisko rodziców)
Krynica dnia **20 maja 1960**
Kierownik
Urzędu Stanu Cywilnego

Stanisław Jawor

MSW - MŚ - CWD - zam. 3710/S/1.4
2284 - LAK - 210.00 - 1.300.000 - Pap. piśm. kl. IV A1/80 g

Dalsze dane z drugostronnego aktu urodzenia:
Chrzestny i bierzmowany w dniu 22 maja 1895 roku w cerkwi grecko - katolickiej
w Krynicy wsi. Urodził się w domu Nr. 49. Położna Agnieszka Skwarła. Ojciec
nieznany. Matka Budocia Drowniak córka Grzegorza Drowniaka i Tatiany
z roku Krynica z Powroźnika, wyrobnica głąbomieszni zamieszkała w miejscu.
Rodzice chrześni Andrzej Kosak i Katarzyna wdowa po g.w. Jakubie Rystweju
rolnicy - miejscowi. Chrzest i bierzmował Mikołaj Koropa gr.kat. coopera-
tor w Krynicy.
Krynica, dnia 20 maja 1960 r.

Kierownik
Urzędu Stanu Cywilnego

Stanisław Jawor

NIKIFOR¹

Nikifor
ostatni raz
szedł z Folusza²
do ruskich świętych
w „Krenycy”
był październik
sześćdziesiąty ósmy

wtedy
świat poczuł jego
pierwszy krzyk
i znikł
w baniach
by spowiadać
aniołów
na kolorowo
i by błagać
dla Łemków przyszłość
siewał
i nie odstąpił
od cerkwi
gdzie kredkę chował
kolor przodków

---

¹ Po raz pierwszy w Polsce metrykę urodzenia Nikifora opublikował mój Tato na łamach ukraińskiego tygodnika „Nasze Slovo” [Rodowid Nykyfora. Nykyfor – Epifan Drowniak; rok XVI, nr 38 (788) niedziela 19 września 1971 r., s. 3]. W metryce prawdziwe imię i nazwisko krynickiego artysty wpisano jako Epifanius Drowniak. Był nieślubnym dzieckiem Eudocji Drowniak. Skrócony akt urodzenia Nikifora był wystawiony w Krynicy 20 maja 1960 r. przez ówczesnego kierownika Urzędu Stanu Cywilnego Stanisława Jawora. Tato nakręcił również krótki film dokumentalny z pogrzebu Nikifora. Nabożeństwo żałobne w cerkwi w Krynicy celebrował greckokatolicki ksiądz mitrat Mikołaj Deńko.

² Nikifor zmarł w sanatorium w Foluszu w 1968 r. w wieku siedemdziesięciu trzech lat.

i choć mu ścieżki
wygnali
    łamali
mu swoje
i duszę bielili
tak czystą
cerkiew „Krenycia”
świętego otulała
w obrazki
    co wyszły
z ikony
    po świecie
szukać Nykyfora
i klątwę zachować
    w kolorach
„Nycyfora”
i w ridnej ziemi
Łemka otulić
    na wieki

Umowa z Nikiforem, archiwum Pawła Stefanowskiego

Stefanowski Paweł
Zielona Góra
Osiedle Rolnicze 13

/Organizator Lemkowskiej
wystawy artystycznej/

Nikifor "Matejko"
Krynica

Artysta Malarz

Uwaga;
między Stefanowskim P. a jedną: Nikiforem z dru-
giej strony.
Artysta Malarz Nikifor wyraża zgodę wziąć
udział w Lemkowskiej Wystawie Artystycznej organi-
zowanej pod koniec marca 1958 r. w Zielonej Górze.
Stefanowski P. zobowiązuje się całościowo
reprezentować z Nikiforem przy negocjowaniu
i podjęciu wystawy.

Krynica, 28.12.57 r.

1/ Nikifor "Matejko"

1/ Stefanowski Paweł

NOJ V TORMALAR ZKWSI Krynica

Rękopis artykułu Pawła Stefanowskiego na 120-lecie urodzin Nikifora

7

Смешно зомб умова ~~у зомб~~ (ма по неки
нови). Нуклеаризација, ак, нуклеар
сепарација.

Много мамми (похожие) - Евдокия

Мамма Некисорова

была ~~мужо~~ ^{мужиком} ~~нико~~. Проработала
в Кривиче в мужских пенсio-
натах эка помощница.

✓ його майстерства в Зеленій Горі.

До востановки однако не делал, бо
крии мене не быв бы хто от-
куватися Никисороде в чей
востановке.

(В тілі жасі Нюкисфрз лише не був добрим жакимі серед нашого суспільства, а домівка ХСКТ, де я би пра-

зробити виставу (смот: підписану мова)

PECUCH¹

Z łemkowskiej piersi
wyszedł Pecuch
Grzegorz
z kozikiem
zagłębionym w drewno lipowe
szuka prostoty świata
chwytą w kształty
Dziki i Rysie
wziąwszy na pomoc
Wernyhoreę
cały las Karpat
wniósł na wystawę
w Warszawie²
Stalowym ostrzem
w kłodzie lipowej
odsłania okno
do stworzenia świata
Z miłości
do prostoty matczynej
rodzimej przyrody
przez Drzewo Życia
przez Miłość
buduje Mosty
do Gaju
i uczy je współżyć
od wczesnej młodości
gdy chował Konika
w niemieckiej niewoli

---

¹ Grzegorz Pecuch – Łemko urodzony we wsi Florynka (1923–2008). Ukończył Wydział Rzeźby na ASP w Warszawie. Miał 25 wystaw indywidualnych, brał też udział w około 100 wystawach zbiorowych w kraju i zagranicą. Zaprojektował pomnik w Uściu Gorlickim poświęcony partyzantom i żołnierzom pochodzenia łemkowskiego, którzy zginęli podczas II wojny światowej.

² W 1971 r. miał wystawę indywidualną w Galerii Rzeźby w Warszawie. Ojciec nakręcił kilkuminutowy film dokumentalny z wernisażu.

Ostrzem
wglębionym w pień
uksztaltował
łagodnego Lwa
Tura i Kota dzikiego
i Kobiętę
w całej swej okazałości
i wszystkich i wszystko
nawet Kijów

pogodził
pod jednym dachem
łemkowskiej chaty
Stworzył
Świątą Rodzinę
i Madonnę
z osobna
i słowa wyczarował
ze swej rzeźby
Uczcie się Bracia moi
i wieki pojęć
zamknął w jedną całość
Pecuch

Ktoś jednak
szukał u niego
pięty Achillesa
uciekło mu
kilka zwierząt

naruszyło spokój ducha
ale one znają
swego stwórcę
i nie wystąpią
przeciw niemu
Pecuch
ma władzę nad nimi
w swym ręku
i kiedy tylko dotknie
najbardziej dziczalej
bestii
przestanie gryźć
i ryczeć
na stwórcę

Grzegorz Pecuch i jego projekt pomnika w Uściu Ruskim [Gorlickim], 1961,
fot. Pawła Stefanowskiego

NYKYFOR

*Wiersz ten dedykuję księdzu Mitratowi Mikołajowi Deńko,
który jak zwiastun i stróż wiary Nikiforowej przypomniał
światu godność Nikifora-Łemka, wiodąc go do mogiły
wieczności w greckokatolickim obrządku.*

„Nykyfor
krenycia seło”
kołyńska
y maty
Nykyfora stydływo
powyla
i już Go święci
przyjęli w kolorach
a potem
w jedenastym roku
upadł na czoło
i lekarz Mu oddał
zbolełe ciało
oczy czyste
i ręce
te ręce
lecz po tym upadku
nie był
Łemko rozmowny
dla świata
i tylko z braćmi
za pecom
z rozkoszą
nauczał
po cichu
i kochał nikifory
i mówił po łemkowsku
i świadków miał
rozmowy
do gliny

a święci z cerkiewek
dostojni
i hojni
w kolory Nikifora
chronili Go
pędzłem
i resztą tekturki
ubogi
i kredką
dokończył ubierać
ikonę Łemkom
a siebie zapraszał
„do mamy
krenycia seło
pry cerkwy”
i w październiku
sześćdziesiątym ósmym
siedemdziesiąt trzyletni
odesłał
mołytwy
ruskim świętym
i zostawił nam życie
świata podziw
i odszedł
w słowach ruskiej
modlitwy Mikołaja Deńko
„Hospody pomyłuj
wicznaja pamjat”
Nykyfor

[Łemkowyna, 28 X 1968]

ŁEMKOWYNA

Łemkowyna
jak piękna kobieta
we śnie
wtajemniczonym
ukazuje swe kształty
spojrzenia
swą nagość
i zapach
                    tę cudowną woń
swych lasów i pól
świeżość ciała
i wabiące miejsca
gdzie załamują się
kształty
w listopadzie
dojrzeli jej piersi
Łemko z Harasymem¹
jedna pierś
z życiodajnym sutkiem
w Zydranowej
i jeszcze coś
ale tego nie powiem
za wcześnie bowiem
zdradzać nieuczonym
miejsca
gdzie pulsuje
piękno życia
Łemkowyny
Tam stoi Jurij
na straży
piękny i dumny
w śmiercionośnej zbroi

---

¹ Chodzi o poetę Jerzego Harasymowicza, którego Tato kilkakrotnie gościł w Bielance pod koniec lat 70 i na pocz. 80.

a Michał skrzydlaty
ten z Kunkowej
w ikonie
szeroki w ramionach
przy tej drugiej
stanie
falującej piersi
z mieczem podniesionym
bronić
niewinności
póki apostoł Paweł
nie dokończy dzieła
nauk swych
spisania
Mikołaj już zdziadział
i księgi pogubił
święte
a bo to i świętym
ciężko
gdy życie
w niewolę wzięte
Gdzie oczy
gdzie dłonie
Łemkowyny
czy uśmiech jej
w Swydneyku²
jest szczery
i śpiew
i szmery tarnopolskie

---

² Swydneyk – miasteczko na Słowacji, gdzie mieszka wielu Łemków (tam są zwani „Rusnakami”). Latem w Swydneyku odbywały się festiwale kultury ukraińskiej, na które jeździł Tato oraz wielu Łemków z Polski, Ukrainy i Niemiec. Ze wsi Mikovà, oddalonej o kilkadziesiąt kilometrów na zachód od Swydneyka, pochodzili rodzice Andy Warhola – Andrij Warhola i Julia Justyna Závacka – też Rusnacy // Łemkowie, którzy w okresie międzywojennym wyemigrowali do USA.

warte są
piękności i chwały

Póki się nie urodzi
choć jeden wspaniały
cierpieć będzie
Łemkowyna
w Polanach
przy cerkwi
zabranej przemocą
w Rozdzielu
na zgłiszczach
po burzliwej wojnie
i ronić swe łzy
w Kłenkiwci
ale jak kniahynia
dostojność
zachowała
i świętość
i czci Boga przodków
w odpustach Wysowej
na hori Jawir³
i urodzi syna
ona
piękna Łemkowyna

Mięko stąpa
bosą nogą

---

³ Święta góra Jawor w Blechnarce (niedaleko Wysowej) dla prawosławnych Łemków jest miejscem szczególnym. Co roku 12 lipca, w dniu święta apostołów Piotra i Pawła, z cerkwi w Wysowej wyrusza procesja do kaplicy na górze, gdzie odprawiana jest uroczysta liturgia. Historia góry Jawor sięga 1925 r., kiedy to trzy Łemkinie wracały do Wysowej z odpustu z Galbotova (obecnie w Słowacji). Jednej z nich ukazała się świetlista postać Matki Boskiej. Następnego dnia kobieta wróciła w to samo miejsce i znów ujrziała Matkę Bożą, która poprosiła ją, aby w tym miejscu postawić kaplicę. Budowę ukończono w 1929 r.

w Białej i Czarnej Wodzie
radosną pieśń
w jej uchu nuci
dzisiaj
Michał
w Krasnym Brodzie
Spowiadać się nie musi
bo ona bez grzechu
zresztą
umarł jej spowiednik
Duchnowycz⁴
w cierpieniach
dla Rusi
i dziś nie ma spokoju
w Preszowie
czy Bóg się dowie
o tym
kiedy usta złote
zamknęli Janowi
i dobrze
że Jerzy jest zdrów
i z Pawłem się brata
po dawnemu
i łączą swe dłonie
dzisiaj – nyni
składają swe dary
Łemkowyni

[w Bielance, 13 XI 1978]

---

⁴ Aleksander Duchnowycz (1803–1865) poeta, dramaturg, najwybitniejsza postać rusińskiego ruchu odrodzenia narodowego po stronie słowackiej. Autor pierwszego łemkowskiego elementarza oraz słynnego utworu „Поздравление русинов на год 1851”, w którym wybrzmiały słowa: “Я русин был, есмь и буду // Я родился русином // Честный мой род не забуду, // Останусь его сыном.” [Byłem, jestem i będę Rusinem// Rusinem się urodziłem// Swego szlachetnego rodu nie zapomnę// I zostanę jego synem.]” Był prześladowany i więziony przez Austriaków.

NADSZEDŁ CZAS

Nadszedł
    czas
tęsknoty
    za słowem
za swoim
    wolnym
    słowem
Wielki
    duch
    słowa
    prawdy
mowy ojczystej
nadszedł
by z głębi wieków
dom swój
    wybudować
własnymi rękoma
z kamienia
własnego drewna
    i gliny
w barwach narodowych
Nie ja
    nie ty
a my
wykuć musimy
przyszłość naszą
ojcowie
    bracia
dzieci moje
    bogowie

Podczas występu z zespołem z Bielanki

Sąsiednie strony: list od Agnieszki Osieckiej oraz
list do Agnieszki Osieckiej, archiwum Pawła Stefanowskiego

Wwa, 20. IV. 89

brogi, stary, Panie Pawle!

Nyżdziałam, nie sdziedziałam telewizji, i w końcu
dostralam Pana list w kieszonku kieszki.

Spremił mi wielką przyjemność! Bardzo, bardzo dzię-
kuję. Nie zastanawiam na to, że te kilka słów...

A jeśli chodzi o sprawy Lemków, to oczywiście:
Czyż, podobnie jak Pan, że atmosfera w Polsce
się rozprza i ludzie mają więcej swobody i
sprawiedliwości, czy nawet trochę radości.

A Pan w ogóle jest za stary.

Porinien Pan zebrać swoje wiersze, ułożyć w
nieco obszerniejszy tomik niż ten, który
mam, i przesać do wydawnictwa literackiego
Kraków, ul. Długa 1, red. Marta Bodemek.

Bardzo, bardzo serdecznie Pana
podziwiam. I jeśli widuje Pan czasem
p. Tomika Ciemny - to też - serdecznie dla
niego!

Agnieszka Orzech

Moskwa - Północna, 1989. 04.20.

- Młota więcej i Szanowna
Pani Hmieszko!

Serdecznie dziękuję za miły
list i dobre życzenia.

Jakie bardzo się cieszę, że Pani
podobnie, jak ja, boleje nad
nierazową drogą Lemków, że ma-
ne jest Pani to zapewnienie.

Pani list był dla mnie miłym
zaskoczeniem. Nie przypieczę, że ma-
jąc Pani dwójkę dzieci, by się odo-
wać tak miłe.

Wielkie Panie w Północy; nie tylko w „Północy”.

Jeśli tylko będzie Pani pytać o
mnie wspomni tamże moją wiarę,
to chwila wyśle na pamięć tego
autentycznego Lemka, wspomni
jakoś i wyzna o sobie proste o
wzrostach.

Przez pytać serdecznie
pozdrawienie i najlepsze życzenia
wielkiej pomyślności.

Z głębokim уважением,
poważaniem i miłością
Pani Hmieszko!

JESTEŚMY

Monice Ciempce z Katowic¹

By pękła
strachu bariera
zniewolenia
Lećże
ptaku
od chaty łemkowskiej
do chaty
i nieś prawdę
ludowi mojemu
że ludźmi jesteśmy
wolnymi
jak nasi przodkowie
Rusini
że znów
sami
los swój
kuć musimy
i braci
odnaleźć
na świecie
Lećże
ptaku
wszędzie tam
gdzie mówią
łem

---

¹ Monika Ciempka poznała Tatę w latach 80. podczas swoich wędrówek po Beskidzie Niskim. Do jego wiersza „Jesteśmy” skomponowała muzykę i w 1988 r. wygrała konkurs piosenki w Warszawie. Agnieszka Osiecka zaprosiła ją do programu telewizyjnego „Butik”. Po emisji Tato otrzymał miły list od Osieckiej, w którym sugeruje mu, by opublikował swoje wiersze w Wydawnictwie Literackim. Ponadto wspomina o nim i jego poezji w filmie dokumentalnym pt. „Agnieszka” z 1989 r. w reżyserii Grażyny Pieczuro. Film można obejrzeć na youtube: https://www.youtube.com/watch?v=wmCCijQriI4&feature=emb_rel_end

Leć gołębiu
święty nasz
z dobrą wieścią
do Rusnaków
i oliwną gałązkę
im nieś
odnowienia
naszą
starą ruską
Nieś nam
wszystkim
jedność
prawdę
powiadaj że ojciec są w domu
i proszą wszystkich
do obiadu
przy łemkowskim stole
ziemi
pokłonić się
ojczystej
prawdzie
spojrzeć w oczy
zapomnieć o bólu
posiać w polu
ziarno
zwieźć do stodoły
i dzieci swe
poprowadzić
do cerkwi
do szkoły

Nie robię na zamówienie
trzymam fantazji mej cugle
wśród szmerów
                niedojrzałych liści
w zaroślach
                dziwnych ciemnych krzewów
szukam ścieżyny
bratniego serca Polaków
rodzimego serca
                Łemkom
Idę do dębów Lechity
z biblią
                łemkowskich wieków
tłum mały
mnie wchłania
ściełąc lipowe kłody
w wielki tłum się stacza
Idę
                do dębów
z dębową gałązką Drzymały
zwykły
                szczery
                mały

104

JAK POWSTAŁ MÓJ WIERSZ

Była i jest
nasza ziemia
Łemkowyna
był pra-pra
jest ojciec
i ja
i będzie nasz kraj
zawsze żywy
spraw naszych
ciąg dalszy być musi
tak mówią wygnani
tak mówił Harasym
tak mówią na Rusi
łemkowscy święci
i ja
Z ikonostasu
wyjdą
bohaterowie nasi

ŁEMKOWSKI CHRYSTUS

Chrystus łemkowski
z podniesionymi rękami
w zaroślach
błaga Pana Jedyne
Boże nasz Wielki
ratuj Łemków
od wszystkiego złego

[25 VI 1996]

Kapliczka, Grab, 1962, fot. Paweł Stefanowski

ZAPAMIĘTAJ

Zapamiętaj synu
piękno gwiazd
na płótnie
    Popradu i Sanu
oświetlonych
    słońcem
tkanych
    wśród liści
w gałęziach drzew
    pokłonu
odbite
w żywym zwierciadle Oślawy
Zapamiętaj
    synu z Rozstajnego
Makowicę i Łaborec
dziewczynę z Dubowy
Krynice z Nikiforem
Zapamiętaj synu
przodków naszych
    sławę
Zapamiętaj...

Замечательный

18.11.85

Замечательный уны
Красу зирок
не помини
Понраву и вину
соником [примечание] Грей
мкани
в шепках [примечание] микоме
в розушках среб
визбани [примечание] нолану
в тибие зеркани
[примечание] боды

Замечательный
вину з Розмачного
Молодого
и Поборы
Гибчину з Губолю
Кру Пелла

Замечательный уны
прежде немых еноу
в 50х [примечание] за сдвотару

JAK

Córce mej Lidii

Jak
już wyjdiesz
na wierzchołek
tej góry
wysokiej
z odciskami
wielkich wolnych
marzeń
kiedy zobaczysz
jak duch
się unosi
wolnej myśli
w Tobie
zapomnij
że pod Tobą
morze zła
Pójdiesz po wierzchołkach
przeszłości
nowymi ścieżkami
ku niebu
prostoty
tam
gdzie bez bólu
serce w piersiach
bije
gdzie się radość budzi
gdzie szczęście żyje
dla wszystkich
ludzi

Maszynopis wiersza „Dzieci moje”

Paweł Stefanowski

Dzieciom moim poświęcam,
synowi Stefanowi i córce Lidii

DZIECI MOJE

Dzieci moje
                    kochane
czy wiecie co
stało by się
jeśli zmienili
by ście obraz
                    swój
malowany przeze mnie
wierzcie
na tym
            świecie
jest jedno
tylko życie
i zmarnować go
nie wolno
bez przeżyć
piękna
spojonego krwią
miłością
kołysaną
            przeszłością
historii
technieniem ojca
sercem matki
cierpliwością
doświadczeniem
dziadków
Miłość wydobytą
do przodków
przez ojca
z rodzimej ziemi
chronicie
            dla szczęścia
swego
            i pokoleń

choćby tylko
proch   lub cień
przyszło Wam
chronić
            dzieci moje
wierzcie mi
duch Wasz
wzleci
            do słońca
choć ciało zniszczą
            złośliwi
bo tylko duchem
            silni
będą szczęśliwi
i ludzie będą
i Wy bądźcie sprawiedliwi.

W Bielance, 12.5.1980r.

Lidia
Hanna
Zachęta, 12.6.1980r.

DZIECI MOJE

Dzieci moje
    kochane
czy wiecie
    co
stałoby się
jeśli zmienilibyście
obraz
    swój
malowany przez mnie
wierzcie
na
    świecie
jest jedno
tylko życie
i zmarnować go
nie wolno
bez przeżyć
piękna
spojonego krwią
miłością
kołysaną
    przeszłością
historii
tchnieniem ojca
sercem matki
cierpliwością
doświadczeniem
dziadków

Miłością wydobytą
do przodków
przez ojca
z rodzimej ziemi
chronicie
    dla szczęścia
swego
    i pokoleń
choćby tylko
proch
    lub cień
przyszło Wam
chronić
    dzieci moje
wierzcie mi
duch Wasz
wzleci
    do słońca
choć ciało zniszczą
    złośliwi
bo tylko duchem
    silni
będą szczęśliwi
i ludzie będą
i Wy
    bądźcie sprawiedliwi

[W Bielance, 12 V 1980]

BY ZAŚPIEWAĆ SWOJĄ PIEŚŃ
NA SWOIM PODWÓRZU¹

wstał Łemko
pośród nocy
wziął topór
i ociosał księżyc
w połowie lutego
potem
słońca
dosięgnąć chciał
gazda Karpat
na jawie
zatrzymać
nad domem
Łemków
słońce
skryło się za chmury
i choć znał
Rusin
klątwy stare
na rozbicie chmur
w nowym świecie
nie pomogły mu już
stare czary
słońce zaszło
za chmurę

---

¹ Wiersz jest poświęcony wysiedleniu Łemków z Wysowej i Blechnarki. Moja prababka Maria Makara (z domu Dulyna) opowiedziała Ojcu, że pewien chłop z Wysowej nie chciał wykonywać rozkazów polskich żołnierzy, którzy przyszli wysiedlać tamtejszą ludność. By go ukarać, żołnierze przywiązali chłopca do wozu z wołami.

Karta przesiedleńcza z akcji „Wisła” mamy
Pawła Stefanowskiego – Marty, z domu Kawecka

PAŃSTWOWY URZĄD REFUGIACYJNY POW. ODDZIAŁ W *Porcie* *1947*

600 *Porcie* data *21.VI* 1947

Karta przesiedleńcza Nr. 18331

Ob. *Stefanowicz Marta* urodz. w roku *1893*

miejszkaniec miasta *Porcie* ul. *Bielańska* Nr. *13*
gmina *Porcie* powiat *Porcie*

Inne miejsce zamieszkania. Wraz z nim przesiedlają się następujący członkowie jego rodziny.

Lp.	Imię i nazwisko	Rok ur.	Statuszek pokr. do głow. rodziny	Uwagi
1.	<i>Biegota</i>	<i>1919</i>	<i>syn</i>	
2.	<i>Elma</i>	<i>1923</i>	<i>synowa</i>	
3.	<i>Symon</i>	<i>1930</i>	<i>syn</i>	
4.	<i>Marie</i>	<i>1941</i>	<i>synowa</i>	
5.				
6.				
7.				
8.				

Przesiedlają się:

a) zabiera ze sobą: koni *2*, krow *1*, trzody chlewniej *—*,
kóz *—*, owiec *—*, oraz następujący inwentarz martwy
100 kg *gnoj. rol.* *10 domow.*

b) pozostawił: ziemi ogółem *12* ha,
w tym użytku rolnych *6* ha,
dom mieszkalny *1* *400 m. przebieg* *23 X 8*
stodoła *1* *200 m. przebieg* *2 domow.*
szopa *1* *1000 m. przebieg* *1* chlew *—*

Stefanowicz Marta (innyce na placu) *Porcie*
Przedp. upoważniony

ZADUMA W CERKWI

Na 1500-lecie Kijowa

W łemkowskiej
cerkwi
mieszkają wieki
wnieśli je na ramionach
modlitwy
przodkowie
moi
od Cyryla
Metodego¹
zostawione
słowa prawdy
jedynej
wiary
dla Słowian
w cerkiewnym alfabecie
Tam wszyscy
święci
żyją
w kolorach
z pracy
i ducha
narodu
trwają
w bezruchu

---

¹ Święci Cyryl i Metody nazywani apostołami Słowian – bracia urodzeni w Tesalonikach (odpowiednio: w 827 r. oraz 815 r.). Bizantyjscy misjonarze, którzy w IX wieku prowadzili misję chrystianizacyjną m.in. na Morawach oraz ziemiach zamieszkałych przez Słowian wschodnich. Twórcy glagolicy – uproszczonego alfabetu języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Przetłumaczyli na ten język wiele pism liturgicznych. Dzięki ich staraniom papież Hadrian II uznał słowiańską liturgię.

w życiu wiernych
by chronić
jedność
zgodę

w ogrodach
świeżych kwiatów
z Łemkowszczyzny
Tam mieszka
pamięć czasu
dla młodych
myśli

chleb
i woda
i ciepło
w kącie cerkwi
ziarenko nadziei
i ścieżyna
z Jaworek
do Kijowa
dla łemkowskich
dzieci

BIESZCZADY

nagle uniósł się   anioł
ze zmurszałej kopuły   cerkwi
z trójmieczem   świętym
i dał znak   swoim
wołaniem wysokim   ludzie
wycinajcie krzaki   wsie
zarastają lasem¹   szukajcie
Metodego i   Boga
nie widać z zarośli   poszli
wszyscy poszli   z Archaniołem
na ten bój
i znów oblicze   ziemi swej
jak dawniej   zobaczyli
odnaleźli

---

¹ „Zarastanie wsi lasem, krzakami” – to częsty motyw tej poezji. Symbolizuje wysiedlenie Łemków, kiedy po deportacji mieszkańców opuszczone pola uprawne i łąki przez lata zarastały, a domy, cerkwie i cmentarze ulegały dewastacji.

KIEDYŚ I DZIŚ

Kiedyś
w obronie
honoru
z szabli krew
tryskała
istniały niepisane
prawa
nawet diabli
istnieć mieli
prawo
Bóg swobodnie
sobie chodził
na lewo
na prawo
a dziś tylko
myśli
krążą w człoku
dziś
to znaczy
w dwudziestym
wieku

DAWNIEJ

Dawniej
to się żyło
nie było
                  stresów
i sądów
                  nie było
wystarczyła siekiera
i złość
                  chłopska
                  szczerza
i żyło się
                  bez cierpień
wszystko większe
                  było
dzień był
                  większy
radość
                  dużo większa
a już kłopotów
to żadnych
                  nie było
kosa
                  śmierć
porządki
                  prawiła

wtedy była
siła
tego dobrego
świece palono
żeby szukać
złego
a jak łatwo
było
znaleźć
skarby
na przygodzie
i śmierć
dla honoru
dawniej
był jeden
wybór
nie było
innego wyboru

* * *

Lało kiedyś
i lało
na lud łemkowski
z rozdartego nieba
chmur
zmówili się
Łemkowie
i połatali chmury
grubymi nićmi
samodziału
pieśnią pastuszą
powrotem
na swoje
zagony
przyszłości
pod dach
rodzimego nieba
nie tylko
dla chleba
tak trzeba

[9 IX 1982]

Paweł Stefanowski podczas badań etnograficznych z Franciszkiem Kotulą

WOJNA W ZYNDRANOWEJ¹

Wisiała na ścianie
w Zyndranowej
przyprószona dymem paleniska
Matka Cierpiąca
z otwartym sercem
czuwała

    nad równym
podziałem klusek
dla wielkich i małych
w dymnej łemkowskiej chacie

Na październikowym dworze
czterdziestego czwartego
gwizdały niemieckie szrapnele
jęczała katusza
kuchnie polowe
    płynęły w chmurach
w cerkwi

    słońce padło
na drewno podłogi
łemkowscy święci
przestraszeni
zeszli z ikonostasu

---

¹ Utwór odnosi się do wydarzenia, które miało miejsce podczas walk jesienią 1944 r. Po zakończeniu wojny, do łemkowskiego muzeum w Zyndranowej prowadzonego przez rodzinę Goczów, ikonę Matki Boskiej przestrzeloną w dwunastu miejscach przyniosła jej właścicielka i mieszkanka tej wsi – Ewa Gubyk. Ikona wisiała w jej domu rodzinnym. Podczas II wojny światowej Zyndranowa znalazła się na terenie wielkiej operacji wojskowej – bitwy o Przełęcz Dukielską (8 IX do 30 XI 1944 r.) zaliczaną do najbardziej krwawych epizodów tej wojny na ziemiach polskich. Podczas walk zginęło prawie 200 tys. żołnierzy: straty Armii Czerwonej (głównie Ukraińców) szacuje się na ok. 123 tys. zabitych, rannych i zaginionych, a straty niemieckie i węgierskie na ok. 70 tys.

Matka Cierpiąca
trwała
nad kamiennym stołem
przy równym podziale
ruskich pierogów na misy
już miała przejść
do polowych kuchni
kartofle rozdzielać
dla wszystkich
wojna weszła do chaty
dwunastoma dziurami
na ikonie

Huk zawisł
w powietrzu października
i trwał do spadnięcia liści
w Komarniku na Dukli
złożyli także
swe żołnierskie łyżki
Łemkowie pod głowy

Ostatni padł Mychał
z drabiny wojny
bez snu o Matce
Nie dojedzone kluski
i ziemia
padły do nóg
Swobodzie
szóstego oktobra

Matka Cierpiąca
na miejscu została
okaleczona z przyszłości
dojrzeli ją turyści
w czynach
pisanych po wojnie
poznali z twarzy wieków
dostojność ludową
odsłanili okno
do chaty łemkowskiej
wnieśli słońce
Goczowie
pokazali światu
Matkę Karmiącą
łemkowską
w ikonie

Uszkodzony obraz Matki Bożej, rok nieznany, fot. Pawła Stefanowskiego

PRZYJDĄ DZIECI DO MATKI,
BY NAPIĆ SIĘ MLEKA¹

Jedziemy
Harasym z prawej
ja na lewicy
Przy ruszaniu
migacz lewy
nas obu
wprowadza na drogę
Lecz choć w jednym
jedziemy kierunku
ja jadę
prostą
Jerzy krętą drogą
Bogi go chronią
bo wśród świętych chadza
w pieśniach łemkowskich
znalazł własne imię

¹ W takiej wersji utwór ten ukazał się w tomie *Łem* wydanym przez Oficynę Wydawniczą Rewasz, Warszawa 1991, s. 37–38. W rękopisach znalazłam też inny wariant tego wiersza z 6 XI 2017 r., który został zadedykowany Zbigniewowi Wołaninowi.

Ja gorycz wypijam od dziecka,
by matka nie zmarła.
Wierzę, że z mej goryczy
stado gór zaryczy,
a wiatr przyczajony
w ojcowskiej zagrodzie
zwoła burzę
wolności
wyrosną skrzydła
i choćby z daleka
przyjdą dzieci
do matki,
by napić się mleka.

Nade mną
miecz wisi
i gorycz wypijam
od dziecka
by matka nie zmarła
Niewiele
mogę
modlitwy
nie składam
Wierzę
z mej goryczy
zagrzmie
stado gór zaryczy
a wiatr
przyczajony
w nianiowej zagrodzie
zwoła burzę
wolności
zamkniętej
wyrosną skrzydła
i choćby z daleka
przyjdą dzieci
do matki
by napić się mleka

II Watra Łemkowska w Czarnej, 1984, fot. Piotr Basalyga

ŁEMKO W SĄDZIE¹

*Uczestnikom XX Ogólnopolskiego
Rajdu Studentów 1984 r.*

Panie prokuratorze,
czego ode mnie chcecie?

– Milczeć!

– Mam świadków przecie.

– Byłeś w lesie!

No gadaj! Tak, czy nie?

– Tak, sędzie wysoki.

Tam jest mój dom
i las

szumiał memu dziadowi
i jęczał pod toporem kamiennym,
i orzeł przodka mego Chorwata
żeglował nad Ojca zahorodom,
i ja stamtąd rodom.
I wuj mój z Rusi
bez paszportu
chadzał swobodnie nad Popradem,
i Bóg mój
w jodłach
i wśród liści mieszkał
i błogosławił
ścieżki Metodego,
i w Karpatach

---

¹ Po wysiedleniach akcji „Wisła” Łemkom skonfiskowano cały majątek, między innymi ich prywatne lasy. Ojciec przez wiele lat starał się o ich odzyskanie pisząc petycje do polskich rządów (przed i po 1989 r.), a potem do Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Dedykacja do wiersza pojawiła się w tomie *Łemkowska ikona. Łemkowski pejzaż* [1985]. Wielu studentów z Warszawy i Łodzi podczas wędrówek po Beskidzie Niskim odwiedzało Bielankę i muzeum Taty. Byli wielbicielami kultury łemkowskiej.

na białym piaskowcu z Bartnego
wyrył trzyramienną cyrylicą
hymn przodków moich
ręce obmywał w potoku
i nogi krwawiące, kamienne
o zmroku
i uczył nas gazdować
i ziemię miłować i niebo,
i chlebem się dzielić
i dom budować
uczył z lasu,
i osiadł z nami
w cerkiewce z modrzewia
w zaroślach.
Płotu
nie postawił,
A szkoda.
Nie umiał może?
Nie znam tego sekretu...
Wygnano Boga
ostrzem bagnetu

Jak to dobrze
                                że wróciłeś
choć tu
                    jesień wkoło
                    panuje
doczekasz przecież
                                wiosny
i lato przeżyjesz
i zobaczysz
jak jodły
                    łemkowskie
kłaniają się cieniom
                                przesłości
i usłyszysz
jak dęby wiekowe
rozmawiają
nad mogiłami
                    przodków
jak się kłócą
                    o przyszłość
jak święci
                    z lipy
                    i ram
medytują
kto większy
ze zła
kto z dobroci
a tobie
jeno tyle
wiedzieć
                    trzeba

że jak ziemi
nie zaorzesz
nie będziesz
jadł chleba
i nim się obejrzysz
                    na starym
zbudujesz nowe
z własnej godności
                    i czynu
                    i wiary
dzieciom
                    zostawisz
swoje niebo
                    ziemię
i księżyc i słońce
i młodość
w kwiatach
z miłości
na rodzimej łące

[9 XII 1982]

Na sąsiedniej stronie: z Romanem Reinfussem i jego rodziną, Wysowa 1972

DZIEGIEĆ¹

*Świetnemu badaczowi kultury Łemków
Romanowi Reinfussowi*

Wszystko wskazuje na to
że Bielanka
pierwsza
poznała tajemnicę
dziegciu

Ba
Była ośrodkiem dziegciarstwa
i byłaby nadal
ale komu
dziś to potrzebne
Ciekł dziegieć
zwykły i specjalny
sosnowy i brzozowy

Ba
Ale jak ciekł
Są jeszcze w Bielance
czarodzieje dziegciu
Jak oni to robią
Patentu nie mają
Trzymają w tajemnicy
Dzikusy
Nie
zwykli ludzie
Dziegieć
medykament
cudowny lek
sprzedawany na kwaterki
przez dziegciarzy z Bielanki

---

¹ Łemkowie produkowali dziegieć i jeździli sprzedawać swoje wyroby m.in. na Słowację i Węgry. Tato uczestniczył w badaniach etnograficznych prowadzonych przez Reinfussa latem 1961 w Komańczy.

Dziegciarz
pachnący żywicą wieków
chodząc spał
a dziegieć się lał
do kwaterek
i uzdrawiał
wzdłuż i wszerz
cudowny lek
Dziegiu dziegiu
wykrzykiwał
lekarz domokrażny
Jak to się robi
Ba
Najpierw powstaje
góra drzewa
potem zamienia się
w górę ziemi
górze po trzykroć obejdzie baca
dziegciarz czarodziej
głosząc zaklęcia
łem łem łem
pada krzyżem na ziemię
u stóp góry
potem zagrzmie po trzykroć
po trzykroć zabłyśnie
i piorun ciężki
uderzy w górę
trzy razy

Wóz maziarski z Łosia na postoju w Bobowej, 1934, fot. Roman Reinfuss

LUBIĘ

Lubię
kiedy widzę
jak biegnie
na mych oczach czas
Wtedy
urastają mi
skrzydła
duże
jak u Michała
co świętymi chadza
drogami
nie za pięknościami
o nie
on ma wyższe cele
Raz tylko
zasłonił skrzydłem
żywe ciało
kiedy Paweł
szedł naprzód
z mieczem
gotowym do pchnięcia
To jest rycerz wielki
konkurent Jerzego
choć ten konia dosiada
i piórem
ścieli trupy
na papierze
i pchnięcie swej dzidy
ma czyste i świeże
Lubię
tych panów
teraz
i w minionym czasie

za ich harde
    dzieło
za pięść
    podniesioną
    na katów
i dłoń
    wyciągniętą
do maluczkich
To mi się u nich
podoba
Lubię
    jak biegnie czas
na walce
jak wybałusza oczy
nowe życie
Lubię
    kiedy ktoś
prawdę
    z pleśni i rdzy
    oczyści
wydźwignie
na ołtarz
Twarz mam
    wtedy uśmiechniętą
ręce
    gotowe do czynu
serce
    wypełnione dynamitem

PRZYTULONE SŁOWA

*Małgorzacie Krakowiak poświęcam*¹

Słowo
do słowa
przitulone
jak ciało do ciała
w miłości
doznanej
z różnej krwi
tym większej
im bardziej
nienawidzić
uczono słowami
bliskości odmienne
zrodzone
na wspólnej ziemi
wyznane
w pieszej pieśni
na zgliszczach
chaty łemkowskiej
przez dziewczynę
z Warszawy
co znalazła
ukryte myśli
łemkowskiego poety
na ścieżkach
ludzkich cierpień

---

¹ Małgorzata Krakowiak – kilka razy w latach 80. prezentowała poezję Taty na łamach wychodzącego w Warszawie biuletynu „Magury” wydawanego przez Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich.

Wzruszona dziewczyna
wzniosła
serdeczne dłonie
by choć na chwilę
zatrzymać słońce
dla osuszenia
łemkowskiej niedoli
łez
pozostawionych
z miłości czystej
wśród porannej rosy
i wracających
w tęsknocie
za pięknem
i bólem
ziemi ojczystej

[W Bielance, 19 kwietnia 1982]

* * *

*Pani Leonii Lasota poświęcam –
Pięknie dziękuję za pokazanie mi
huculskich dywanów, za recytowane
wiersze, za opowieści rodzinne.*

Skąd tu Czerniowce
w Nowym Targu
jeszcze tak żywe
i świeże
ujrzałem je
w oczach
dziewczyny huculskiej
z przeszłości
w dywanach
z Kosowa
na ścianach
z zakłętą młodością
krajobrazu
w huculskiej
bluzeczce
na czerni
w niewiernej
miłości
do matki
pejzażu
co młodość przywraca
na wieki

dziewczynie
z Czerniowiec
bez targu
opadły powieki
w Nowym Targu
na kartkę
włożoną
przez córkę
do księgi rodzimej
tęsknią
Czerniowce matki
w Targu Nowym
w dywanach
kolorowej
poezji
Łemka

[W Nowym Targu, 01 VI 1980]

CYGANKA

W autobusie
do Targu Nowego
jechała Cyganka
poznałem ją
nie po ubiorze
a po włosów
kolorze
i pigmencie
zatroskanej
twarzy
Boże mój
ile w niej
przeszłości
w zadumie
w spojrzeniu
w ukrytych myślach
dużych
pięknych oczu
w ustach
stulonych
w bezruchu
i w nagłym przebudzeniu
ku minionym
troskom
z tęsknoty
za przeszłością
Cygana
za pieśnią
podróżną
kołyską
taboru
graj mi
Cyganie
graj
bo nie widzę
przyszłości

bez tonu
    losu minionego
skrzypiec
trzeba nam lata
    myślała Cyganka
dobrze
    że już maj
dobrze
    że minęła
    noc
że blisko
    do rana
że nowa podróż
ucieszy Cygana
bo choć osiedli dziś
w ładnym nowym domu
mówią
    w czterech
    ścianach
zamkniętych
na klucze
kto dziś zrozumie
zew
    przodków
    Cyganki
tak silny
po wiekach
na twarzy
    w powiekach
w jej włosach
    płaczącej
wierzby

[W autobusie z Zakopanego
do Nowego Targu, 1 VI 1980]

* * *

Annie Bąk

Piękno
    jest
wśród nas
piękno zachowań
    urody
    uśmiechu
piękno pozdrowień
    ukłonów
na co dzień na święto
piękno kształtów
i rumieńców
    kobiecych
męskich mrugnięć
w błysku zapalniczki
jest też piękno
zakochanej
    nocy
piękno wzruszeń
uczuć ukrytych w milczeniu
piękno na słońcu
piękno w cieniu
piękno radości
    i rozpaczy
lubię piękno
    zagubione
by go znaleźć
trzeba kochać
kochać zakochane

[26 VIII 1979 w Bielance]

Z TOBĄ

Z tobą
uciekłbym
na koniec świata
lata
                  swoje srebrne
wezmę ze sobą
jak bilet
na jazdę
                  pociągami
by nie na górze
                          się zatrzymać
a za górami

* * *

Ty jesteś
jak wiatr
co przycupnie
pod krzakiem
przyczajony
pod parasolką pajęczyny
Wiem
co czujesz
i z dotykiem
mej ręki
małą burzą
odlatujesz

W OGRODZIE ANTONYCZA¹

Byłem
w ogrodzie
Antonycza
w Nowicy

Antonycz żyje
w ojcowskiej kaplicy
przy szkole
w łemkowskim
ogrodzie kwiatów
pokłonu
w „wypranych” chmurach
przez Łemkinie
w łemkowskim potoku
na Wielkie Świąta

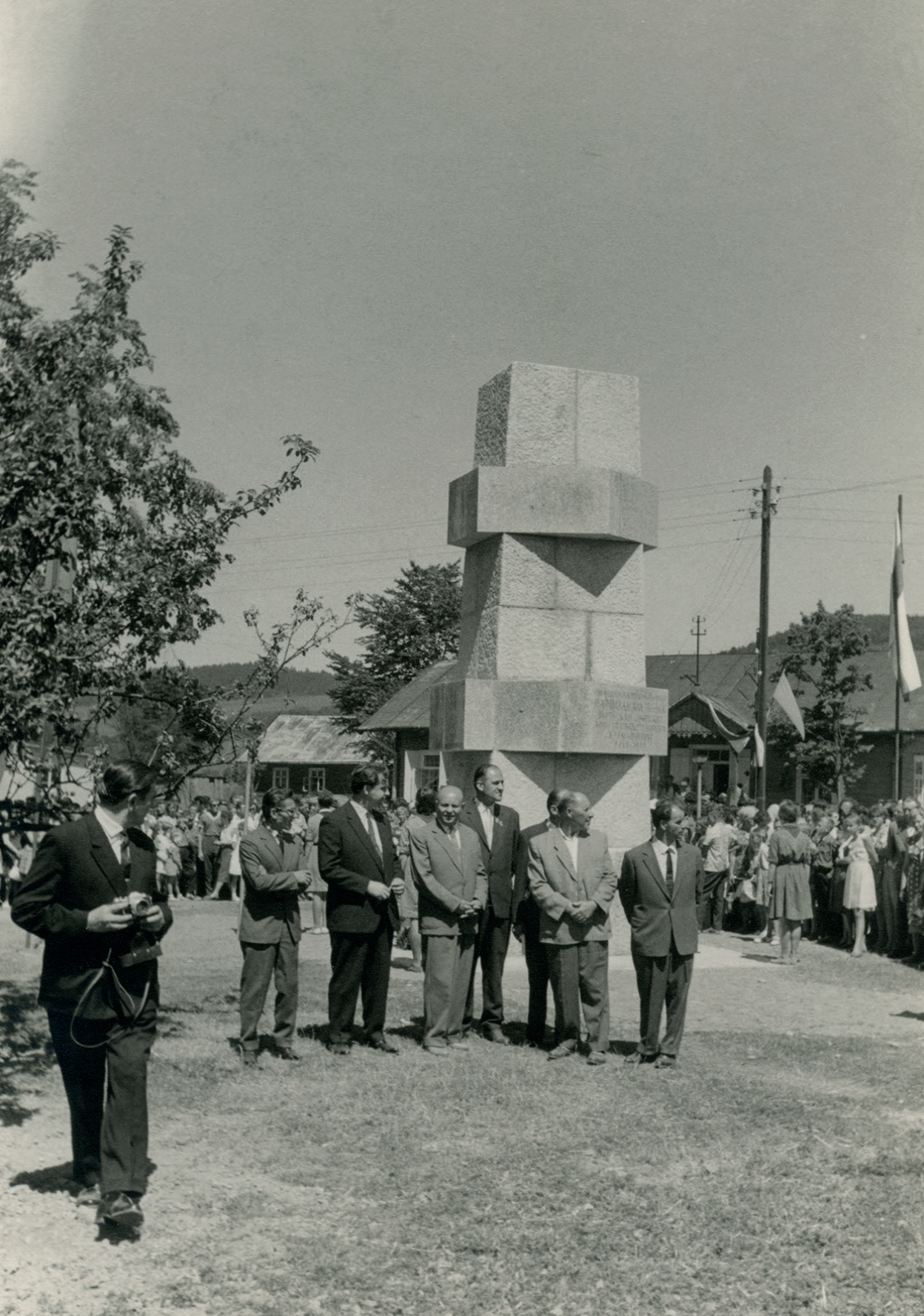
Byłem tam
w dwutysięcznym roku
i słyszałem pieśni Antonycza
w sadach zielonych
w tańczących wierzbach
ramion
na wierzchołkach
jodłami
porośniętych gór

Dziś cały chór
Karpát
śpiewa słowami
Antonycza

[7 VII 2003]

---

¹ Bohdan Ihor Antonycz (1909–1937) – jeden z najwybitniejszych ukraińskich poetów pochodzenia łemkowskiego. Urodził się we wsi Nowica. Kiedy miał siedem lat, jego rodzina (ojciec był księdzem greckokatolickim) w obawie przed zbliżającym się frontem austriacko-rosyjskim, przeniosła się do Lwowa, gdzie poeta ukończył studia i wydał kilka tomów wierszy.

SŁAWA WAM BRACIA¹

Sława wam bracia
za wasz trud
i krew waszą przelaną.
Partyzantom – zadnim
pomocnikom,
jej ochotnikom
z Łemkowszczyzny.
Sława bohaterom
Drugiej wojny
Ruskim, Czechom i Słowakom,
Ukraińcom i Polakom
i Bułgarom, Jugosławom.
Wam
Słowianom
Wspólnej walki
Cześć i chwała
niechaj będzie.

---

¹ Wiersz został napisany w 1961 r. i zarecytowany przez Tatę podczas uroczystości położenia kamienia węgielnego pod pomnik w Uściu Ruskim [Gorlickim]. Ojciec był również współinicjatorem jego budowy. Pomnik miał niezwykle znaczenie symboliczne: po raz pierwszy po przymusowych deportacjach Łemków z lat 1945–1947 na ich rodzinnej ziemi na obelisku miały zostać umieszczone dwie tablice w języku polskim oraz łemkowskim (sic!), które upamiętniały wojenne ofiary pochodzenia łemkowskiego. Napis cyrylicą stawał się namacalnym świadectwem, że przed wysiedleniami tu była ich ojcowizna. Pomnik został zaprojektowany przez Grzegorza Pecucha, a budowę sfinansowano ze składek Łemków. Budowę ukończono w lipcu 1963 r., ale wcześniej brzmienie napisu musiało zostać uzgodnione z sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie (był nim wówczas Franciszek Karp). Po uzgodnieniach ostateczna wersja napisu brzmiała: „Poległym w walce z okupantem partyzantom GL – AL, ochotnikom Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego z Łemkowszczyzny 1939–1945”. Z powodu treści tej inskrypcji w 2017 r. IPN zażądało wyburzenia pomnika, co wywołało protesty Łemków. Ostatecznie obelisk został uratowany, a treść napisu uległa zmianie na: „Mieszkańcom Łemkowiny – ofiarom niemieckiego i komunistycznego terroru poległym z powodu politycznych represji”.

Uroczystość otwarcia pomnika w Uściu Ruskim [Gorlickim], 22 VII 1963

Niech że ludzie wiedzą
                    Wszędzie,
co szanują ludzkie
                    prawa.

I tobie Rusie sława
z Tokaika i Barwinka,
z Zyndranowej, Komarnika
z Polan, Habury, Swidnika,
z Dobrosławy, Krajnoj Bystroj,
z Kapiszowej i Stropkowa,
z Polanki, Pisanej, Grabu,
z Czertiżnego, od Krynicy,
znad Popradu, z Makowicy
i znad Sanu, z Werchowyny –
z naszej ridnej Łemkowyny.
Żywym

                    i tym,
co życie w boju oddali
za lepszą przyszłość
                    i za szczęście,
(którego Łemkowszczyzna
nigdy nie doznała)
tym Łemkom-Rusinom
od Łemkowszczyzny
                    sława.

Tę prawdę
głoszę światu całemu
i swój gniew.
Sława wam bracia
za wasz trud
i przelaną krew.

[1961]

Rzeźba z cerkwi w Czarnej, 1962, fot. Pawła Stefanowskiego

ALFABET ŁEMKOWSKI – AZBUKA

Jak powiał
czterdziesty siódmy
bezдушny wiatr
w łemkowskich Karpatach
z lotu
    orła białego
    (bez nakrycia głowy)
i zdmuchnął odwiecznych
gazdów Łemkowszczyzny
na obcych
odciskach posadził
    bez zgody
gospopdarza wieków
by zeschło
odwieczne
rodu drzewo
    Łemków
to i żal
    ich zniewolono
w czerwonej chusteczce
z białymi krajami

i żywy ból
związali wrogowie
a wszystko żyje do dzisiaj
w duszy
i w ciele
na gęstym
rzeszocie krzywd
złych paragrafów
i sumienia
a Bóg cierpi
do czasu
w pamięci
sobie pisze
azbukom
aż sięgnie
po kij
by bukom
odkupić
niewinnych

[19 II 1995]

SPRAWIEDLIWIE

Sprawiedliwie
będzie
wtedy
kiedy
podzielisz
równy
całość
na dwa
Na trzy
nie
bo ten trzeci
intrygant
co nie od parady
ma głowę
weźmie część
trzecią
i skradnie

[1996]

KLIMKÓWKA¹

Zenobii Czerhoniak

Klimkówce zdjęto
trzyramienne krzyże
Łacińska klecha
z cerkwi
zrobił kościół
i posadził go
na górze
nad wodną
zaporą
Żale i spory
o łemkowską cerkiew
utopiono
w zaporze
Boże wielki
co to był za płacz
Łzy łemkowskie
Spłynęły do zapory
Z łemkowskiej Kłymkiłky
zrobiono polską
Klimkówkę
nad zaporą
przerwanej rzeki
płynącej
z Blechnarki

[21 IX 2003]

¹ Łemkowska miejscowość na trasie z Gorlic do Wysowej. W latach 80. podjęto decyzję o budowie zapory wodnej w Klimkówce i ze wsi wysiedlono miejscową ludność. Niestety, wspaniała murowana cerkiew (uznana za zabytek klasy zerowej) pomimo obietnic lokalnych władz, że będzie przeniesiona na wzgórze w nienaruszonym stanie – została zprzerobiona na kościół rzymskokatolicki.

***

W szczerym
    polu
krzyż drewniany
    stoi
    samotny
osłonięty
żelazem od nieba
chleba
    nie prosi
modlitwy
    nie czeka
z nieba
od człowieka
czuwa tam
    nad kimś
do ziemi
    nieszczęściem
wrzucony
a prędko pociąg
go minął
    obojętnie
wyprzedzając drzewa
    las
cofał się
i tańczył
w moim spojrzeniu
do tyłu
i do przodu
bo też inaczej
widzę teraz
inaczej za młodu

[W pociągu, 7 X 2002]

SYNU RUSINA

Patrz Łemku
tam,
          na cerkiew swą.
Ona się wali
a ty śpisz!
No widzisz
          teraz,
czy nie widzisz,
gdzie twoja ziemia,
gdzie twój grób
          i wnuk
ma być panem?
To czego jesz
chleb z cudzej ziemi,
kiedy twój dziadek
jadł swój chleb?
Zbudź się!
Patrz dumnie
i wysoko,
już teraz –
w złą godzinę.
Synu Rusina!
Przecież masz ojczyznę!
Widzisz, czy nie widzisz
swoją Łemkowszczyznę?!

[1993]

DEPTANA (przez obcych)
ŁEMKOWSZCZYŻNA

Depczą
    bezkarnie
    obcy
moją ojcowiznę
    karpacką
Łemkowszczyżnę

Bez paszportów
    mego przyzwolenia
depczą
okradają
wpisuję się
    do Ksiąg Wieczystych
sztyletem
    przystawionym
do mych zniewolonych piersi
Znieważają
    nawet przodka mego
    sprzed lat tysiąca
Przemocą
    kata
zepchnęli mnie
    do kąta
Siedź cicho
    Powiedzieli
bo w mordę
dostaniesz
    i basta
od Nowego Piasta

[1 XI 2003]

WŚRÓD ŁEMKÓW

Wśród Łemków
nie ma ducha
walki i wolności
Uczyć by się mieli
u tych
z zachodniej Ukrainy
Ci to są na swoich
narodowych
miejscach
to dobrze
to bardzo dobrze
ale z Łemkami
coraz gorzej
To tu to tam
bez płotu
bez bram
bez przyjaciół
bliskich
bez pomocy
tych tam
no i rób tu
dla nich
miejsce w świecie
europejskim
To choćby z adwokatem
poszli walczyć
o swoje
Jedni
w domu własnym
się boją
Drudzy
cześć swoją
tracą
a to z miernotą
porównywać trzeba
i dla honoru
i dla chleba

[3 VIII 1999]

OBCA ZIEMIA

Słońce było
w letnim zenicie
nad szeroką Odrą
żółty łan ziemi
dźwigał Łemko
w twardych dłoniach
Ziemia uciekła mu
między palcami
bez gliny
bez kamienia
Zostały puste dłonie
Słońce takie

same

a ziemia

obca

Było

1947-me

Lato

[14 III 1999]

MIECZ ŁEMKA

Suchy badyl
    czasu
króluje dziś
nad nie koszoną
łąką Łemka
On zniewolony
    okradziony
czeka pokornie
na sprawiedliwość

Czy machnie
    kiedyś
mieczem upokorzenia
Wasyla Bajusa
    z Leszczyn¹
Nie wiadomo

[6 XI 2003]

---

¹ Wasyl Bajus z Leszczyn – legendarny lemkowski rozbójnik, który jak Janosik „zabierał bogatym, a rozdawał biednym”. Jego postać pojawia się w książce przygodowej Lucyny Sieciechowiczowej „Rozbójnik Pana Potockiego”. Chodzi o Wacława Potockiego – jednego z głównych poetów barokowych w Polsce mieszkającego w okolicach Leszczyn. Jego dziadek Jan w 1599 r. od Samuela Branickiego kupił wsie: Łużnę, Wolę Łużańską, Bielankę, Łosie, Klimkówkę, Kunkową, Leszczyny i Nowicę. Wacław urodził się w 1622 r. w Woli Łużańskiej, a w 1648 r. po ślubie z Katarzyną Morsztynówną przeniósł się do Łosia, niedalego Leszczyn i Bielanki.

CERKIEW ŁEMKOWSKA

*Wnuczce mej –
Natalii Stefanowskiej*

W Karpatach
    na wzgórzu
stoi
    łemkowska cerkiew
Na straży
    tkwi tam
        od wieków
by w nowym świecie
    sławić przodków

* * *

W złości nie ma istnienia.

Miłość

potrzebna jest

do powstania życia

i słońce

i deszcz

i wiatr

**Wybrane teksty o poezji
Pawła Stefanowskiego...**

Od wydawcy...¹

Poeta Paweł Stefanowski – etnograf, polityk, ekonomista i działacz społeczno-kulturalny – jest wybitnym znawcą kultury Łemków i regionu lemковского w Polsce. Jest on nieprzejednanym bojownikiem o godność kulturową, narodową i społeczną Łemków, o ich prawa do ziemi i kultury ojców, do istnienia i rozwoju. Stoi nieprzejednanie na stanowisku autochtoniczności Rusinów w Karpatach i ich wieczystych, niezbywalnych praw do ojcowizny i wszystkiego, co stworzyli na przestrzeni ponad tysiącletniego swego rozwoju gospodarczego i kulturalnego w Karpatach i na Podkarpaciu.

Dziś już można bez obawy powiedzieć, że Paweł Stefanowski poświęcił niemal całe swoje życie na walkę o dobro Łemków i ich domu rodzinnego, który nazywa się Łemkowyną. W 1992 r. (3 marca), jak sam poeta powiedział, „osiągnie dojrzały wiek” – 60 lat.

W przeszłości prześladowany, poniewierany, zniesławiany na różne sposoby przez ponad 35 lat stalinowskiego reżimu w Polsce, nigdy nie zdradził ani swej małej, ani dużej ojczyzny.

Dziś już wiadomo, że jest on dojrzałym nie tylko poetą, ale przede wszystkim społeczno-politycznym i ekonomicznym działaczem na rzecz Łemków i Bojków.

Niektóre jego utwory są prorocze, co widać nawet z niewielkiej perspektywy czasu (*Ludźmi jesteśmy, Las się nie zgadza, Ziemia i inne wiersze*). Dla Łemków piszę, mówi Stefanowski, ale tak naprawdę, to nie tylko dla Łemków. On wierzy w dobre, autentycznie przyjazne współzycie Łemków z Polakami; nakłania ich do zgody. Ceni wysoko każdy przyjazny odruch Polaków do Łemków i ich kultury (np. wiersz *Przytulone słowa*).

---

¹ Słowo wstępne do publikacji tomu wierszy P. Stefanowskiego *Łem*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa 1991, s. 3 – 5.

Jego działalność polityczna i kulturalna jako *hospodara* (przewodniczącego) Obywatelskiego Kręgu Łemków „Hospodar” w Polsce przejdzie zapewne do legendy, bo też jest to znakomicie zorganizowana i wielce rozumna – bezkonfliktowa walka o zwrot zagrabionego w wyniku akcji „Wisła” mienia hipotecznego Łemków i Bojków. Określone rygory i zasada bezkonfliktowości w tej trudnej i odpowiedzialnej działalności już przynoszą owoce i, zdaniem Stefanowskiego, walka zakończy się zwycięsko. On głęboko w to wierzy i znajduje powszechne poparcie społeczności lemkowej i życzliwych Polaków w tej walce.

Nigdy nie bał się mówić wprost (choć z dużą rozumą i dyplomacją) prawdy o krzywdach uczynionych Łemkom w Polsce. Znamienna jest jego wypowiedź: „Wygnać Łemków siłą bagnetu wtedy, kiedy oni najbardziej zasłużyli sobie na bycie przy Polsce ze swoim hipotecznym terytorium. Sponiewierani, hańbieni, prześladowani, nadal pozostali szlachetni i lojalni wobec Polski – Narodu i Państwa.” Działalność polityczna Pawła Stefanowskiego wymaga odrębnego omówienia w innym miejscu.

Takiego wielkiego ładunku miłości, szacunku i przywiązania do wszystkiego, co lemowskie, jaki daje Stefanowski – poeta i działacz – przekuwający w czyn swe społeczne idee i dążenia, można pozazdrościć dziś społeczności lemowskiej. Nic też dziwnego, że jego utwory poetyckie trafiły także do serc i uczuć Polaków, którzy komponują do nich własne melodie i idą z nimi na scenę. Monika Ciempka z Katowic za wykonanie pieśni z własną muzyką do wierszy Stefanowskiego została laureatką muzycznego konkursu w Warszawie, a w 1987 r.² wystąpiła w telewizji w programie „Butik” Agnieszki Osieckiej.

Poetka wysoko oceniła twórczość poetycką Stefanowskiego „zarzucając” mu w prywatnym liście do niego zbytnią skromność w upublicznianiu i popularyzowaniu swoich wierszy.

W niniejszym zbiorze znalazło wiele tekstów, do których Autor skomponował muzykę. Są to głównie utwory patriotyczne o Łemkach i Łemkowszczyźnie świadczące o wielkiej miłości autora do swego narodu i jego kultury.

Na życzenie autora układem tego tomu pragniemy niejako odtworzyć atmosferę wokół publikacji poezji Stefanowskiego w minionych latach, przybliżyć Czytelnikowi trudną przeszłość autora i duże zainteresowanie jego twórczością postępowych środowisk polskich, życzliwych lemowskiej sprawie, a szczególnie SKPB – war-

---

² W rzeczywistości ten odcinek „Butiku” był wyemitowany w 1988 roku.

szawskiego Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich. Stąd też w tomiku tym wydzielono miejsce dla poezji opublikowanej w wydawanych przez SKPB rocznikach „Magury” z lat 1981, 1982 i 1984.

Przy „Magurach’82” dodano nieopublikowany wówczas (nie został dopuszczony przez cenzurę) wiersz *Prośba Łemków do rządu Polaków*, na który powołała się w swej recenzji Małgorzata Owczarek-Krakowiak.

Paweł Stefanowski urodził się w Bielance na Łemkowszczyźnie 3 marca 1932 r. W latach 1947–1959 przebywał na Dolnym Śląsku. Na Łemkowszczyznę powrócił w czerwcu 1959 r.

Jest etnografem i mistrzem rzemiosła artystycznego, działaczem społeczno-kulturalnym i politycznym, poetą i publicystą.

Swoje utwory pisze po łemkowsku, po polsku i w literackim języku ukraińskim.

Utwory swe publikował w łemkowskich wydawnictwach w kraju i za granicą. Jego debiutem książkowym była sztuka teatralna (dramat) *Lubow newolu łame*, wydana w USA w 1960 r. W 1985 r. Sądecka Oficyna Wydawnicza WDK w Nowym Sączu wydała dwutomowy zbiór wybranych utworów poetyckich Stefanowskiego, po polsku pt. *Ikona. Łemkowski pejzaż* i po łemkowsku pt. *Ikona. Łemkowskiej kraj*. W tym samym roku Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich wydało tomik dwujęzyczny pt. *Łemkowska ikona – Łemkowski pejzaż*.

Wiele wierszy Stefanowskiego weszło do stałego programu łemkowskich zespołów artystycznych. Utwory *Cy pomnesz Łemku* i *Mołytwa do Tarasa* [Szewczenki] recytował jako konferansjer prowadzący występy w zespole „Łemkowyna” podczas tournée po USA i Kanadzie.

Jest współczesnym lemkowskiem poetą. Prezentujemy tu zaledwie kilka utworów z jego literackiego dorobku. Są to wiersze mówiące o Łemkowszczyźnie – dawnej, ale także i dzisiejszej, nadal przecież istniejącej... Poezja Pawła Stefanowskiego wymaga szczególnego skupienia, bowiem mówi o sprawach trudnych i chcąc ją zrozumieć, trzeba odczytać wiele lemkowych i polskich symboli i pojąć sens opisywanych przez poetę zdarzeń.

Stefanowski w swoich wierszach łączy wielowiekową przeszłość Łemków z ich dniem dzisiejszym, próbuje nadto wpisać dzieje i kulturę Łemkowszczyzny w większą całość, którą nazwać by można „polskim kontekstem”. Jest to zadanie niełatwe, bo i nie łatwe są sprawy, przez które chciano nas niegdyś poróżnić. Stefanowski czuje się Łemkiem i podkreśla tę odrębność, ale zarazem jest też godnym bratem Polaków na ziemi, którą uważa za wspólną. Dlatego znamienne jest, iż jego wiersze nawiązują często do spotkań z Polakami – spotkań serdecznych, kiedy można wspólnie „siedzieć przy stole i patrzeć na ikonę” i zarazem tworzyć „dzieło pojednania”.

Tych kilka zamieszczonych przez nas utworów Stefanowskiego jest swym wkładem poety w to pojednanie; jest też znakomitą okazją do poznania pięknej i mądrej poezji i Łemkowszczyzny, nie tylko tej z sanockiego skansenu.

Małgorzata Krakowiak

---

³ Przedruk wstępu do wyboru wierszy P. Stefanowskiego w „Magurach” – Informatorze Krajoznawczo-Turystycznym Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1981, s. 7, pod red. Marka Kupiszewskiego i Anki Lenartowicz.

Wiersze Pawła Stefanowskiego⁴

Już po raz trzeci prezentujemy w „Magurach” poezję Pawła Stefanowskiego. Z zamieszczonych przez nas dotychczas wierszy można by ułożyć tomik poetycki chyba w pewnym stopniu reprezentatywny dla twórczości tego poety. Przypomnijmy – najczęstszym motywem poezji Stefanowskiego jest rodzinny pejzaż, Łemkowszczyzna dawna i dzisiejsza. Ale Stefanowskiemu nie chodzi jedynie o malarskie utrwalenie piękna rodzinnego krajobrazu, ani plastyczny zapis wspomnień. Jego poezja jest przede wszystkim ciągłym przypominaniem o tym, że Łemkowszczyzna nadal istnieje, jest ona też czasem skargą na złą, niesprawiedliwą przeszłość i wreszcie bywa prośbą o uznanie lemkowski kultury przez nas – Polaków. Stąd też niektóre wiersze Stefanowskiego poświęcone są ludziom z jego rodzinnych stron, którzy stali się niemal symbolami lemkowski kultury, lub Polakom, których poeta zechciał obdarzyć przyjaźnią czy zaufaniem.

Taka jest właśnie tematyka wierszy obecnie przez nas prezentowanych. Zaczniemy zatem od Łemków – legandarny już Nikifor i rzeźbiarz Grzegorz Pecuch. Obaj, jak pisze Stefanowski, wyszli „z lemkowski piersi”. Obaj swoją sztuką – jeden niezwykle, urzekającym prostotą malarstwem, drugi surowością drewnianej rzeźby – przedstawili lemkowską, a więc własną wizję świata. Nikifor i Pecuch – każdy na swój sposób – próbowali ocalić i utrwalić Łemkowszczyznę. Tyle tylko, że Nikifor to symbol świata, który przeminął – lemkowski „Nycyfor” *błagał dla Łemków przyszłości u ruskich świętych*. Inaczej natomiast Pecuch – on swoje rzeźby – *cały las Karpat wniósł na wystawę w Warszawie*. Obaj twórcy przez związek z ojczyzną i artyzm uprawianej sztuki stali się więc bliscy Stefanowskiemu i stąd ich poetyckie portrety.

Taki poetycki portret ma również „dziewczyna huculska” - pani Leonia Lasota, która pochodzi nie z rodzinnych co prawda, ale także bliskich Stefanowskiemu

---

⁴ Przedruk wstępu do wyboru wierszy P. Stefanowskiego w „Magurach” z 1984 roku, s. 17–19, pod red. Krzysztofa Kleszcza.

stron. I znów powodem tego szczególnego wyróżnienia ze strony poety stało się przywiązanie do rodzinnej ziemi, kultury i pewna „bezdomność” Huculki – *Skąd tu Czerniowce w Nonym Targu jeszcze tak żywe i świeże*.

Wreszcie Polacy; wśród nich oczywiście poeta Jerzy Harasymowicz, bliski Stefanowskiemu tematyką swojej poezji. Ale choć „Harasym”, jak go nazywa Stefanowski, jest kimś, kto podobnie widzi świat jak on, Łemko, to przecież z innych doświadczeń wyrasta poezja obu twórców. O sobie, o swoim poetyckim rodowodzie, Stefanowski pisze ze znamennym smutkiem – *Nade mną / miecz wisi / i gorycz wypijam od dziecka* – i pojawia się pragnienie jakże częste u poety – *i choćby z daleka / przyjdą dzieci do matki / by napić się mleka*. Słowo „matka” zapewne znaczy „ojczyzna”.

Poezja Stefanowskiego zasługuje na dużo obszerniejsze omówienie, nie sposób zaprezentować jej w pełni w niniejszym szkicu. Wypada jednak stwierdzić, że poeta pozostając w kręgu tematyki lemkowej, **broni się skutecznie przed różnymi upraszczającymi określeniami dla swojej poezji (np. „ludowa”, „regionalna”, „osobista”)**. Wynika to być może ze skali problemów poruszanych przez Stefanowskiego – od kwestii politycznych, historycznych, kulturowych, po bardzo osobiste refleksje. Talent poety i jego ogromne zaangażowanie sprawiają, że temat lemkowski wydaje się być ciągle niewyczerpany, a słowa o miłości do ziemi rodzinnej brzmią tak autentycznie.

Zauważmy przy tym, że poezja Stefanowskiego, dzięki pewnej „potoczystości” czy śpiewności” wydaje się być dosyć zrozumiała w lekturze. W gruncie rzeczy wymaga ona jednak bardzo wnikliwego czytania – każde słowo ma tu swoją wagę (zwłaszcza, że pojawiają się czasem pojęcia niezrozumiałe dla nie-Łemka). Budowa wiersza zmusza nieraz do bardzo uważnego śledzenia związków między wyrazami, z których można dopiero odczytać właściwy sens tekstu (szczególnie jest to widoczne w wierszu o Harasymowiczu).

I wreszcie prywatna uwaga autorki niniejszego szkicu – wśród prezentowanych utworów jest jeden szczególnie mi bliski – *Przytulone słowa* napisany dwa lata temu. Na łamach „Magur” pragnę więc serdecznie podziękować panu Pawłowi Stefanowskiemu za tę piękną poetycką dedykację.

Małgorzata Krakowiak-Omżarek

Paweł Stefanowski, 2002, fot. Lidia Stefanowska

BIBLIOGRAFIA (wybór)

Twórczość Pawła Stefanowskiego

Wydania dwujęzyczne:

Лемківська ікона // *Łemkowski pejzaż*. Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1985.

Ikona // *Лемківській Край*, Sądecka Oficyna Wydawnicza, Nowy Sącz 1985.

Ikona // *Łemkowski pejzaż*. Sądecka Oficyna Wydawnicza, Nowy Sącz 1985.

Pieśni // *Пісні* w zapisie nutowym i harmonizacji Mirosława Bogonia, Warszawa, Tyrsa, 2019.

Po polsku:

Łemkowyna. Łem, Warszawa, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 1991.

Łzy i ból łemkowski, Łemkowyna 2003.

Po łemkowsku i ukraińsku:

Любовь неволю леме, Юнкерс, Н.Й.: Издание Лемко-Союза, 1960.

Łem, Warszawa, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 1991.

Молитви до Тараса, Лемковина 1991 р.

Лемківській край, Лемковина 1993 р.

Лемківській біль, Лемковина 2002 р.

ANTOLOGIE:

Ritorni. Powroty. Wertania. Antologia poezji łemkowskiej, wyd. AUSTERIA, opracowała Silvia Bruni, 2022.

God Is a Rusyn. An Anthology of Contemporary Carpatho-Rusyn Literature. Translated by E. Rusinko with B. Horbal and S. Olejar, edited by Elaine Rusinko, Slavica Pub., 2011.

Duć-Fajfer Helena, *Ponysiedleńcza literatura łemkowska w Polsce jako etos trwania* [w:] *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повиселенчой лемківської літератури*, ред. Олена Дуць-Файфер, Лігниця 2002.